

A. Nekrologer

Tove Birckeland var medlem af fakultetet da styrelsesloven trådte i kraft. Hun har desuden været medlem af universitetets styrende organer, udover institutråd og centralrådsstyrelsesmedlem ved Geologisk Centralinstitut.

Tove Birckeland har spillet en afgørende rolle ved udbygningen af Geologisk Centralinstitut, først ved overtagelsen af helt Øster Voldgade 5-7 efter kernekernes udflytning og siden ved den gradvise overflytning til Øster Voldgade 16. Hun har derudover haft afgørende indflydelse på udformningen af den nye studieplan i 1960 og på de senere revisioner af denne. Hun har også selv taget været en central skikkelse ikke blot ved Geologisk Centralinstitut, men også inden for dansk geologi, hvilket vil blive yderligere beskrevet i samtalen af hendes virksomhed som lærer og universitetslærer.

Tove Birckelands første interesseområde inden for palæontologien var teleostemer og ammoniter, især i uddøde grupper af blækspænder, og disses stratigrafiske, paleogeografiske og paleoecologiske forhold. I 1936 beskrev hun en lille, men betydningsfuld biterminalus fra Øvre Kridt i Vestgrøn-

Publikationskontoret
Søstregade 22 B, 3. sal
2100 København Ø
01-34 46 31

Erhvervsinstitutioner

118

Tovstiftet
Højshøjvej 13
2100 København
01-47 16 16

Indlæg over
Njalsgade 51
2200 København
01-34 22 31

Indlæg over
Bredgade 10
1250 København K
01-34 46 31

Publikations
København
01-34 46 31

Indlæg over
Bredgade 10
1250 København K
01-34 46 31

Redaktions- og Forskningscenter
Langelinie, Indvortensgade
Juliane Maries Vej 34
2100 København Ø
01-34 46 31

Fuhrerstræde 1
1173 København S

Tom Bisiklun &

Universitetsbiblioteket 2. afdeling
Narre Allé 48
2200 København N
01-39 65 23

Tove Birkelund

28. november 1928-24. juni 1986

Professor, dr.phil. Tove Birkelund, der var professor i historisk geologi ved Københavns Universitet siden 1966, afgik ved døden den 24. juni 1986 efter længere tids sygdom.

Tove Birkelund blev født i Nordby, Fanø den 28. november 1928 som datter af skoleinspektør Niels Birkelund og hustru Ellen, født Toftrup.

Faderen var uddannet som karetmager og havde gennemrejst store dele af Europa, været på valsen, før han gennemførte sin læreruddannelse. Han var meget naturhistorieinteressert og tog datteren Tove med på ekskursioner i naturen fra hun var ganske lille. Tove Birkelunds interesse for naturen og senere valg af geologien som studiefag kan føres tilbage til den påvirkning hun modtog fra faderen, som hun var nært knyttet til.

Tove Birkelund blev student fra Esbjerg Statsskole i 1947 og påbegyndte umiddelbart efter det naturhistoriske studium ved Københavns Universitet. Hun blev cand.mag. med hovedfag i geologi i 1954, hendes specialeafhandling omhandlede belemniter fra det øvre kridt i Danmark.

Hendes valg af den historiske geologi og palæontologien som arbejdsfelt kan dels tilskrives den ovennævnte stærke interesse for naturhistorien og specielt biologien, dels at hun i 1949 og 1952 deltog i ekspeditioner til Nugssuaq i Vestgrønland, ledet af Professor Alfred Rosenkrantz. Dette arbejde resulterede i en afhandling om scaphiter fra Vestgrønland, der blev belønnet med universitetets guldmedalje i 1958, og senere i disputatsen fra 1965 om ammoniter fra øvre kridt i Vestgrønland.

Allerede specialeafhandlingen, guldmedaljeafhandlingen og disputatsen placerede Tove Birkelund som en internationalt førende forsker inden for studiet af aflejringer og fossiler fra øvre kridt.

Efter bestået embedseksamen blev Tove Birkelund tilknyttet Mineralogisk-geologisk Institut og Mineralogisk Museum som fondslønnet videnskabelig assistent. Hun blev i 1960 ansat som amanuensis, blev i 1963 udnævnt til afdelingsleder ved museets stratigrafisk-phytopalæontologiske afdeling, og blev i 1966 udnævnt til professor i historisk geologi. I 1967 blev det daværende institut og museum opdelt i fire institutter og Mineralogisk Museum. Tove Birkelund blev bestyrer for Institut for Historisk Geologi og Palæontologi og beklædte denne post til styrelseslovens indførelse, hvorefter bestyrerhvervet blev varetaget på skift af instituttets videnskabelige medarbejdere. Tove Birkelund indførte iøvrigt en »demokratisk« styreform ved sit institut, før styrelsesloven påbød det.

Tove Birkelund var medlem af fakultetet til styrelsesloven trådte i kraft. Hun har derefter ikke været medlem af universitetets styrende organer, ud over institutråd og centralinstitutbestyrelsen ved Geologisk Centralinstitut.

Tove Birkelund har spillet en ledende rolle ved udbygningen af Geologisk Centralinstitut, først ved overtagelsen af hele Øster Voldgade 5-7 efter kemikernes udflytning og siden ved den gradvise overflytning til Øster Voldgade 10. Hun har derudover haft afgørende indflydelse på udformningen af den nye studieplan i 1960 og på de senere revisioner af denne. Hun har i det hele taget været en central skikkelse ikke blot ved Geologisk Centralinstitut, men også inden for dansk geologi, hvilket vil blive yderligere beskrevet i omtalen af hendes virksomhed som forsker og universitetslærer.

Tove Birkelunds første interesseområde inden for palæontologien var belemniter og ammoniter, to uddøde grupper af blæksprutter, og disses stratigrafiske, palæogeografiske og palæoekologiske forhold. I 1956 beskrev hun en lille, men betydningsfuld belemnitfauna fra Øvre Kridt i Vestgrøn-

land. Arbejdet er meget omhyggeligt, og belemnitfaunaen fra Vestgrønland sammenlignes med faunaer fra Europa og Nordamerika. Hun viste, at denne belemnitfauna havde affinitet til begge områders faunaer. Samme år publicerede hun sammen med H. Wienberg Rasmussen et mindre arbejde over belemnitnomenklatur og biostratigrafiske zonenavne i Øvre Kridt. Det blev blandt andet vist, at belemniter tidligere henført til slægten *Belemnitella* ikke havde et lovligt slægtsnavn. For at stabilisere den zoologiske nomenklatur blev det foreslået at vælge en neotype for *Belemnitella mucronata*.

Fra 1957 foreligger arbejdet »Upper Cretaceous belemnites from Denmark«. I dette arbejde beskrives belemnitterne fra Cenomanien-Santonien fra Bornholm og belemnitterne fra Maastrichtien skrivekridtet på Møns Klint, Stevns Klint og i Jylland. De detaljerede systematiske beskrivelser inkluderer biometriske analyser af nærtstående arter. Belemnitternes biostratigrafi diskuteres på basis af vesteuropæisk og russisk litteratur. Korrelationen af den franske etageinddeling og den nordtysk/baltiske zoneinddeling diskuteres kritisk. Dette arbejde var i en lang periode et af hovedværkerne inden for den nordeuropæiske Øvre Kridt stratigrafi.

Tove Birkelund begyndte derefter at arbejde med ammoniter og i 1958 modtog hun Københavns Universitets guldmedalje for en afhandling om slægten *Scaphites* fra Vestgrønland. Dette arbejde førte frem til disputatsen fra 1965 »Ammonites from the Upper Cretaceous of West Greenland«, hvori hun beskrev den rige ammonitfauna fra Nugssuaq og Svartenhuk. Der beskrives ialt 31 arter, hvoraf 14 er nye. Beskrivelserne er meget detaljerede, og i de tilfælde, hvor materialet er tilstrækkeligt stort, undersøges arternes variationsbredde og deres ontogeni. Der foretages en meget grundig diskussion af fylogeni og systematik inden for slægten *Scaphites* og underslægterne *Scaphites*, *Clioscapites*, *Hoploscapites* og *Discoscapites*. Ammonitfaunaen fra Vestgrønland sammenlignes med ammonitfaunaer fra Nordamerika og Europa. I perioden Øvre Turonian-Nedre Campanien udviser arterne fra Vestgrønland stor lighed med de nordamerikanske arter. I Øvre Campanian er der faunalighed med Europa, mens der i Maastrichtien igen er faunalighed med Nordamerika. Der må derfor ifølge Tove Birkelund i lange perioder i Øvre Kridt have været forbindelse fra Vestgrønland over det Arktiske Bassin til Nordamerika. Dette palæobiogeografiske udbredelsesmønster fik i begyndelsen af 1970'erne fornyet interesse, idet udbredelsesmønstre af forskellige dyregrupper nu blev studeret i lyset af den pladetektoniske teori.

Ammoniterne fra Vestgrønland er meget velbevarede, og skallerne har ofte både det indre perlemorslag og det ydre porcelænslag bevaret. Tove Birkelund begyndte derfor så tidligt som i 1967, i samarbejde med H. J. Hansen, at undersøge ammoniternes skalstrukturer ved hjælp af transmissions-elektronmikroskopet og senere med scanning-elektronmikroskopet. I 1967 publicerede hun en foreløbig notis, og i 1974 publicerede de et større arbejde »Shell ultrastructures of some Maastrichtian Ammonoidea and Coleoidea and their taxonomic implications«. Tove Birkelund gav i 1981 en oversigt over skalstrukturen hos ammoniter fra Palæozoikum og Mesozoikum i forbindelse med et ammonitmøde i England. Hun var en af pionererne inden for elektronmikroskopiske studier af skalstrukturer. Hendes studier kan opfattes som en videreførelse af den danske mineralog, professor O. B. Bøggilds klassiske skalstrukturstudier fra 1930.

Tove Birkelund mistede aldrig interessen for Øvre Kridt ammoniter, selv efter at hun i slutningen af 1960'erne påbegyndte undersøgelser af de rige faunaer Jura-Nedre Kridt i Østgrønland. Hun fremlagde f.eks. en oversigt over de danske skrivekridt ammoniter i symposiebundet »Cretaceous-Tertiary Boundary Events. I. The Maastrichtian and Danian of Denmark«, og fortsatte arbejdet med ammoniterne fra skrivekridtet, et arbejde, der blev næsten fuldført, og som vil blive publiceret posthumt ved Dr. W. J. Kennedy, Oxford. I 1982 beskrev hun, efter anmodning fra Prof. F. Schmid Hannover, Maastrichtien ammoniterne fra Hemmoor i Nordtyskland.

Året inden hun i 1966 udnævntes til professor, deltog Tove Birkelund i et symposium i Greifswald om Øvre Kridt stratigrafi og palæontologi. Ved dette møde og på en efterfølgende ekskursion til Rügen demonstrerede en forskergruppe fra universitetet i Greifswald, DDR, resultaterne af et meget spændende projekt om skrivekridtlagene på Rügen. Ved at udvikle nogle helt nye prøveopbeholdnings- og slemmeteknikker var det lykkedes at adskille skrivekridtet i dets bestanddele:

Meget fint coccolithslam med en kornstørrelse på nogle få my og utrolige mængder af op til nogle få mm store kalkskaller af en lang række invertebrater. Disse små invertebratskaller af muslinger, rørorme, kalksvampe, bryozoaer, brachiopoder osv. var tidligere næsten ukendte, og en helt ny økologisk verden åbnede sig for palæontologernes øjne. Tove Birkelund kom stærkt inspireret tilbage fra symposiet, og i løbet af relativ kort tid var et tilsvarende dansk projekt sat på skinner, støttet af Carlsbergfondet.

Undersøgelserne blev indledt i samarbejde med et par kolleger, og en række specialestuderende blev tilknyttet projektet. Da Tove Birkelund blev professor i 1966 fik det en central plads i hendes nydannede institut. I slutningen af 60'erne og begyndelsen af 70'erne resulterede Kridtprojektet således i en række specialeafhandlinger, en guldmedaljeafhandling og tre licentiaafhandlinger samtidig med bidrag fra flere af instituttets videnskabelige medarbejdere. Disse år repræsenterer nok også en af Tove Birkelunds mest frodige perioder som igangsætter og vejleder, og ikke mindst som en meget tålmodig og konstruktiv tilhører til de studerendes forslag og ideer. I hendes senere år betød et stærkt stigende arbejdspress i forskningspolitiske organer, at den nære daglige kontakt med specialestuderende, stipendiater og andre yngre medarbejdere blev stadigt vanskeligere at opretholde.

Kridtprojektet afsluttedes i begyndelsen af 70'erne, men fandt sin naturlige fortsættelse i to af Tove Birkelunds væsentligste videnskabelige indsatser. I 1976 blev hun udpeget af IUGS (the International Union of Geological Sciences) til at forestå reorganiseringen af »The Subcommission on Cretaceous Stratigraphy«. Dette blev gjort ved et velplanlagt møde i København af en international ad hoc gruppe, og i 1977 påbegyndte en ny, effektivt arbejdende subkommission sit arbejde med Tove Birkelund som formand.

Subkommissionens vigtigste aktiviteter var afholdelsen af to meget succesfulde internationale symposier i København. Det første fandt sted i 1979 og emnet var »Cretaceous-Tertiary boundary events«. Kridt-Tertiær grænsen er en meget vigtig grænse i det geologiske tidsskema og typelokaliteten ligger i Danmark, nærmere betegnet på Stevns Klint. Det ældste Tertiære tidsafsnit, Danien, er ligeledes opkaldt efter Danmark, hvor lag fra denne periode er vidt udbredte.

Tove Birkelund havde oprindelig forestillet sig, at symposiet skulle indgå som en af Københavns Universitets 500 års jubilæums aktiviteter. Men universitetsledelsen mente, at hvad der skulle vise sig at blive en af de vigtigste faglige begivenheder i geologien i de sidste 10 år, var alt for specielt til at findes værdigt som jubilæumssymposium. Ved symposiet præsenterede Walter Alvarez (Berkeley) for første gang den revolutionerende hypotese, at den masseuddøen, jordens dyreliv blev udsat for ved Kridt-Tertiær-grænsen, var resultat af nedslaget af en kæmpeteor. De to symposiebind dannede udgangspunkt for de følgende års intense diskussioner om hypoteser mellem palæontologer, evolutionsteoretikere, geokemikere, astronomer og astrofysikere.

Tove Birkelund deltog selv med liv og sjæl i debatten og holdt en række inviterede foredrag ved de vigtigste internationale møder om emnet. I 1984 skrev hun en bredere, mere alment orienteret, artikel om emnet masseuddøen til *Natures Verden*. Her blev diskussionen om Kridt-Tertiær grænsen set i sammenhæng med andre tilfælde af masseuddøen i jordens historie, og nyere ideer om betydningen af pludselige, voldsomme hændelser i jordens historie blev grundigt belyst. Det er nok et karakteristisk træk ved Tove Birkelund, at hun i den slags diskussioner ret konsekvent valgte et forsigtigt, »gradualistisk« og til tider næsten pragmatisk synspunkt, også i de tilfælde, hvor andre forskere foretrak mere usædvanlige, drastiske tolkninger. Uortodokse, provokerende og kontroversielle hypoteser var bestemt ikke hendes livret.

Det andet symposium, der udsprang af hendes formandskab for kridt subkommissionen og blev afholdt i 1982, var et egentligt specialismøde og markerede samtidig afslutningen og konklusionen af subkommissionens arbejde. Emnet var »Cretaceous stage boundaries« og symposiets resultater beskrives bedst med et citat fra en »editorial« af de to redaktører af tidsskriftet »Cretaceous Research«.

»It gathered, under one roof with many of the worlds leading figures in the field of Cretaceous research present. There were, during the week, papers presented on nearly every aspect of palae-

ontology, biostratigraphy and lithostratigraphy. Palaeoecology, provincialism, eustacy, and palaeomagnetism were also discussed, together with new views on the Cretaceous time scale. The organizers, Professor Tove Birkelund, ... are to be congratulated on keeping the symposium on course, marshalling a team of Session Chairmen, who were given exact instructions on what the lectures, and the lecturers, were supposed to be discussing. Many of the sessions were extremely lively, especially those discussing the precise location of Stage boundaries. In the final analysis the Symposium produced a series of firm recommendations, some of which are pragmatic, some of which will probably stand up to scrutiny, and others that everyone accepted as requiring further work. Most participants joined in the spirit of this approach and the meeting was, for many, the highlight of the year.«

Nogle få år efter starten af Kridtprojektet påbegyndte Tove Birkelund sit andet hovedprojekt, der vedrørte Østgrønland. Det indledtes i 1967 med en lille ekspedition, der talte flere internationale eksperter, til den klassiske typelokalitet for Perm-Trias grænsen ved Kap Stosch i Østgrønland. En af deltagerne, en hovedfagsstuderende ved navn Lone Malmros, skulle have påbegyndt sit specialeprojekt på dette emne. Arbejdet blev imidlertid ikke afsluttet på grund af Lone Malmros alt for tidlige død ved en ulykke – et tragisk dødsfald, som Tove Birkelund tog sig meget nær.

Østgrønlandsprojektet udførtes i samarbejde med Grønlands geologiske Undersøgelse og drejede sig om den geologiske kortlægning af et stort område i det centrale Østgrønland kaldet Jameson Land. Selve kortlægningen, der fandt sted i årene 1968-1971, efterfulgtes af mere detaljerede studier, hvor også andre områder blev inddraget. Projektet led især i de første år under det lidt uheldige, at deltagerne stort set var de samme, som var involveret i Kridtprojektet.

Tove Birkelunds egne studier koncentreredes hurtigt om lag fra Mellem Jura i Jameson Land og Øvre Jura i Milne Land. Disse lag er verdensberømte på grund af deres rigdom på ammoniter, hendes speciale siden guldmedaljeafhandlingen. Ammoniternes slægtskabsforhold og stratigrafiske optræden blev beskrevet i detaljer i en række nøgleafhandlinger forfattet i samarbejde med J. H. Callomon (University of London). Hovedresultatet af disse studier er, at Mellem-Øvre Jura lagserien i Østgrønland idag er accepteret som den internationale standard for biostratigrafisk datering på den nordlige halvkugle fra Sibirien over Svalbard og Nordsøen til Canada og Alaska.

I sine sidste år blev Tove Birkelund stærkt optaget af nye ammonit-faunaer hjembragt fra GGU's ekspeditioner til det nordøstligste Grønland. Hun nåede knap et år før sin død at deltage i en Carlsberg Fond- og SNF-støttet ekspedition til området for selv at deltage i indsamlingen af yderligere fossilmateriale.

Foreløbige resultater fra denne biogeografisk meget vigtige region tyder på, at Tove Birkelund her var tæt på for tredje gang at markere sig med helt afgørende forskning på grønlandsk ammonitmateriale. I denne forbindelse er det tydeligt, at hendes Grønlandsarbejder afspejler de samme karaktertræk, der kendetegnede hendes holdning til Kridt-Tertiær grænsediskussionen. Hendes vigtigste arbejder er de grundige, meget kompetente faunabeskrivelser og biostratigrafiske analyser.

Tove Birkelund var efter sine mange somres Grønlandsstudier en rutineret feltgeolog, der var fortrolig med alle aspekter af lejrtilværelsen. Hendes rolige, venlige og som regel meget lattermilde væsen fik ofte tingene til at glide, hvadenten det var vejrguderne, ekspeditionsledelsen, kollegerne eller geologien, der ikke ville makke ret. Det kan derfor nævnes som et lille kuriosum, at hun var totalt blottet for stedsans. Da det var en »egenskab« hun holdt godt skjult, var det i flere tilfælde mere held end forstand, at hun og hendes uskyldige assistent eller kollega nåede velbeholdne tilbage til lejren efter at være faret vild i tåge eller sne.

Skønt Grønland stod hendes hjerte nærmest som forsker, udstrakte hun efterhånden sine studier til andre områder omkring Nordatlanten. Hun beskrev således ammoniter fra Jura og Kridt aflejringer på den lille ø Andøy i Lofoten og fra boreriger i Nordsøen. Et forskningsprojekt, der omhandlede sorte skifre fra Sydenglands Øvre Jura blev gennemført i samarbejde med flere kolleger. Disse skifre har deres paralleler i Østgrønland og er kildebjergart for Nordsøen.

Tove Birkelund blev tidligt kendt i den internationale geologiske verden og har beklædt en række tillidshverv på højt plan i internationale organisationer, komitéer, osv.

Hun har været på langvarige studieophold i mange lande, ofte som resultat af invitation og i mange tilfælde kombineret med feltstudier. Her skal især peges på sådanne kombinerede studieophold i USA, Canada, Storbritannien, Vesttyskland, Holland, Belgien, Polen, USSR og Kina. Hun har ved talrige lejligheder været indbudt som gæsteforelæser og som invited speaker ved kongresser og symposier.

Tove Birkelund var som nævnt formand for den internationale geologiske unions Subcommission on Cretaceous Stratigraphy 1975-1984 og medlem af Editorial Board of Cretaceous Research 1980-1984. Hun deltog i evalueringen af historisk geologi og palæontologi i Sverige for det svenske forskningsråd i 1980 og var medlem af flere bedømmelsesudvalg vedrørende professorater i Norge og Sverige.

Tove Birkelund har beklædt mange tillidshverv inden for forskningen og dertil knyttede områder. Hun var medlem af Statens naturvidenskabelige Forskningsråd 1970-79, formand for Dansk geologisk Forening 1969-71, medlem af Videnskabernes Selskab siden 1971, af Carlsbergfondets direktion og dermed også af De forenede Bryggeriers bestyrelse siden 1978, og hun var formand for Planlægningsrådet for Forskningen 1981-84. I tilknytning til sidstnævnte hverv var hun medlem af en lang række udvalg og komiteer som f.eks. det nordiske forskningspolitiske råd (næstformand), det rådgivende energiforskningsudvalg og koordineringsudvalget under DVU.

I forbindelse med medlemskabet af SNF var hun bl.a. medlem af Nordisk publiceringsnævn, dansk komité for hydrologi og Kommissionen for videnskabelige undersøgelser i Grønland.

Hun var formand for styregruppen vedrørende geologisk forskning og kortlægning med henblik på olie-gas eftersøgning i Grønland under Energiministeriets forskningsprogram 1979-81 og medlem af styregruppen for olie- og gasefterforskning under energiforskningsprogrammet siden 1981.

Tove Birkelund var medlem af det faglige landsudvalg for naturvidenskaberne, FLUNA, 1980-81 og formand for dets geologiudvalg, der afgav betænkning i 1981. Hun var formand for Kvinde-regensens bestyrelse 1974-82 og bidrog stærkt til den sanering af kollegiets økonomi, der sikrede dets fremtidige eksistens. Hun var medlem af bestyrelsen for Politikens fond siden 1975 og fik tildelt en pris fra Gad-fondet 1966 og Tagea Brandts rejselægt 1969.

Tove Birkelund blev i 1954 gift med cand.mag. Svend Andersen, der var direktør for Zoologisk Have 1956-1969 og siden 1980 rektor for Vallensbæk amts gymnasium. Der er to sønner i ægteskabet, Peter og Svend.

Tove Birkelund var i mere end to decennier en central skikkelse i dansk geologi og inden for dansk forskning i det hele taget. Det der karakteriserede hendes indsats var ud over stor faglig dygtighed, engagement og indsigt, en utrolig flid og arbejdskapacitet kombineret med retlinethed og loyalitet i alle forhold og en viljefasthed, der grænsede til stædighed. Man lyttede med respekt til hende, selv når man ikke var enig.

Disse gode egenskaber udfoldedes i fuld blomst under hendes formandsperiode i PRF. Under hendes lederskab blev planredegørelsen for forskningen udarbejdet. At denne overhovedet blev til og fremtrådte som et brugbart forskningspolitisk redskab kan i høj grad tilskrives Tove Birkelunds personlige indsats. De mange gennemarbejdede forslag, som planredegørelsen indeholder, er i årene efter at redegørelsen blev afleveret til undervisningsministeren ved at blive realiseret som led i regeringens handlingsplan for forskningen. Et andet væsentligt resultat af formandsperioden i PRF er apparaturplanen. Endnu et resultat var den af PRF foretagne evaluering af forskningen på RUC. Tove Birkelund måtte udfolde stor diplomatisk kunst før det lykkedes at få et nogenlunde acceptabelt dokument ud af denne manøvre.

Et andet arbejdsfelt som må fremhæves er Tove Birkelunds indsats rettet mod at opbygge oliegeologisk forskning og uddannelse i Danmark. Hun gjorde det gennem sin forskning, både i Grønland og Nordsøen, gennem medlemskab af SNF og af flere af Energiministeriets udvalg og

styregrupper, gennem formandsskabet i FLUNAs geologiudvalg og gennem flere helt personlige initiativer.

Tove Birkelund prægede med sin markante personlighed alt, hvad hun beskæftigede sig med. Alligevel havde hun en særlig evne til at sætte sin egen person i baggrunden. Det var helt i overensstemmelse hermed, at hun formåede at holde skjult for alle, bortset fra de allernærmeste, at hun siden 1979 var ramt af en alvorlig sygdom. Hun måtte gennem flere operationer og pinefulde behandlinger, men gennemførte dette med et minimum af sygedage.

Det sidste år var beundringsværdigt. Hun gennemgik i mange måneder en intensiv behandling, men kunne i pauser i denne foretage rejser til bl.a. USA og England. Efter afslutning af behandlingen var hun deltager i en ekspedition til Nordøstgrønland i sommeren 1985, et af de vanskeligste områder at arbejde i overhovedet, og i efteråret 1985 var hun på kombineret forelæsnings- og forskningsrejse til Kina, der blandt andet bestod i feltarbejde i Tibet i mere end 5000 meters højde.

Efter hjemkomsten fra Kina stod det klart, at sygdommen havde nået en afgørende fase. Hun lagde nu ikke længere skjul på sygdommen, men søgte i et samarbejde med danske og udenlandske kolleger at færdiggøre en række forskningsopgaver, samt at aflevere sit store videnskabelige materiale, så forskningen kunne videreføres. Hun oplevede med tilfredshed at se disse opgave realiseret trods sygdommens stærke greb. Den 20. juni, fire dage før sin død, deltog hun, da meget svag, i et møde i Carlsbergfondets direktion, og hun modtog en kinesisk kollega den 22. juni.

Det var imponerende at opleve hende i hendes velmagtsdage, men ikke mindre imponerende at følge den styrke og værdighed, der prægede hendes sidste måneder og dage.

Dansk og international videnskab ærede hendes minde ved et symposium arrangeret af Palæontologisk klub i København den 21. november 1986.

Walter Kegel Christensen Finn Surlyk Henning Sørensen

Jón Helgason

Jón Helgason

30. juni 1899-19. januar 1986

Jón Helgason, som døde 19. januar 1986, var omtrent jævnaldrende med århundredet (f. 30. juni 1899). Han var professor i islandsk sprog og litteratur ved Københavns Universitet i 40 år, fra 1929 til han faldt for aldersgrænsen i 1969; dog fungerede han stadig i stillingen indtil årsskiftet 1970-71.

Siden det historiske studium af de nordiske sprog blev grundlagt ved Københavns Universitet henimod midten af det 19. århundrede, havde norrønt (»oldnordisk«) sprog og litteratur været en grundlæggende disciplin. Forskning og undervisning i »oldnordisk« henhørte pr. tradition under docenturer og professorater der var besat med islandske filologer. Konráð Gíslason, der var docent og senere professor fra 1848-86, blev efterfulgt (i praksis, omend deres lærestole ikke formelt var identiske) af sin landsmand Finnur Jónsson. Trods alle indbyrdes forskelligheder mellem de to islandske forskere er der en klar kontinuitet i deres livsværk; begge arbejdede i nær tilknytning til den arnamagnæanske håndskriftsamling og havde tekstudgivelse som et centralt arbejdsfelt. Denne linje skulle senere fortsættes af Jón Helgason, der (efter endnu en omrokering af professorater) blev Finnur Jónssons efterfølger i 1929. Set i et mindre snævert perspektiv indgår de tre islandske professorer i en lang række af islandske lærde, der har levet deres liv i København, først og fremmest fordi det var her de islandske håndskrifter blev opbevaret gennem mere end 300 år.

Jón Helgason var efter eget udsagn født i middelalderen på en lille gård i Borgarfjörður på det sydvestlige Island, hvor det eneste køretøj på hjul var en trillebør. Han viste tidligt udpræget boglige anlæg og interesser, som blev opmuntret af omgivelserne i det omfang det lod sig gøre. 9 år gammel mistede han sin fader, og året efter flyttede familien til Hafnarfjörður, hvor han begyndte sin egentlige skolegang. Flytningen var en stor omvæltning for ham, nærmest et kulturchok, som fik afgørende følger for hele hans udvikling. Hafnarfjörður var i 1909 en stærkt ekspanderende fiskerihavn, som netop året før havde fået købstadrettigheder; skoledrengen måtte bidrage til hjemmets økonomi ved at arbejde ved klipfisketørringen for 15 øre i timen, og i sin sparsomme fritid kunne han divertere sig med at lytte til Frelsens Hær. Købstadkulturen fik aldrig nogen høj stjerne hos Jón Helgason, som livet igennem betonede sit tilhørsforhold til det bondesamfund, hvor han havde tilbragt sin tidlige barndom (selv om han samtidig understregede hvilken elendig bonde han ville være blevet).

Kun lige fyldt 17 år blev Jón Helgason student, og samme sommer sejlede han til København for at studere nordisk filologi.

Allerede i sit andet studieår begyndte Jón Helgason arbejdet på et ambitiøst udgivelsesprojekt: En af nordmanden O. A. Johnsen planlagt og fra norsk side finansieret tekstkritisk udgave af Snorres Olav den Helliges saga efter samtlige håndskrifter. Udgaven blev publiceret hæftevis i årene 1930-41 af Kjeldeskriftfondet i Oslo under to udgivernavne; i virkeligheden var Johnsens andel i selve udgiverarbejdet imidlertid minimal. Udgaven lider af nogle skævheder i anlægget, idet den ikke omfatter de interpolerede og forkortede håndskrifter af sagaen, men er med sine 875 sider tekst og varianter og næsten 300 sider indledning (håndskriftbeskrivelse og tekstkritik) den mest omfattende udgave der findes af nogen islandsk saga.

Den store saga om Olav den Hellige blev Jón Helgasons levebrød i studietiden og hans skole i håndskriftlæsning og tekstkritik. København var på den tid i kraft af de rige håndskriftsamlinger det ubestridte centrum for udgivelse af norrøne tekster, men pengemidlerne var små og rakte

hovedsagelig til at trykke Finnur Jónssons udgaver, der udkom i rask takt, eftertiden mente *for* rask. Jón Helgasons udgaver betegner et brud med Finnur Jónssons noget hastværksprægede tekstkritiske praksis, mere end med hans erklærede principper. Begge udgivere følger den praksis at aftrykke det formentlig bedste håndskrift som hovedtekst, uden andre rettelser end dem der tager sigte på egentlige skrivefejl, og at henvise andre håndskrifers læsemåder til variantapparatet, men medens Finnur Jónsson glatvæk forkastede papirhåndskrifter som »værdiløse«, selv når de ikke var sekundære, stillede Jón Helgason som en ufravigelig betingelse for en kritisk udgave at alle håndskrifter af teksten måtte gennemlæses og deres plads i stemmaet så vidt muligt fastslås før den endelige udformning af tekst og variantapparat. Disse krav kan være møjsommelige at opfylde, som mange af Jón Helgasons elever har måttet sande, særlig for den udgiver der ikke har hans overblik og sikre greb om arbejdet. Men resultatet er at Jón Helgasons udgaver, i modsætning til de fleste af hans forgængeres, har blivende gyldighed, og hans udgiverpraksis har dannet skole, således at den bl.a. følges i alle tekstkritiske udgaver, der udsendes af de to arnamagnæanske institutter i København og Reykjavík.

Til trods for det tidkrævende udgiverarbejde – ved siden af Olavssagaen forberedte han også en udgave af *Heiðreks saga*, som udkom 1924 – tog Jón Helgason magisterkonferens i 1923 og gik straks derefter i gang med at skrive disputats.

Disputatsen, som er skrevet på islandsk og som Jón Helgason forsvarede ved Islands Universitet i 1926, handler om Jón Ólafsson fra Grunnavík, Arni Magnússons amanuensis i dennes senere år og siden den første arnamagnæanske stipendiat. Den er en omhyggelig gennemgang og evaluering af den uhyre mængde håndskrevet materiale som Jón Ólafsson har produceret – ordbøger, kataloger, arbejder om runer, om sproghistorie etc. Jón Ólafsson var en fattig skriverkarl, der levede under barske vilkår i det 18. århundredes København; i sine senere år led han af sindsforvirring, hvad der bl.a. gav sig udtryk i at han overkradsede sine tidligere arbejder med forskellige urimeligheder. I disputatsen lægger Jón Helgason tydeligt sin sammensatte begavelse for dagen: På den ene side evnen til kritisk sigtning af et kæmpemæssigt og ved første blik lidet lovende materiale og de strenge krav til nøjagtighed ned i mindste detalje, og på den anden side en kunstners sans for helheden og indlevelse i den sørgelige skæbne bogen skildrer. Jón Helgasons disputats udkom i et begrænset oplag i København og har næppe fået den læserkreds på Island som den havde fortjent, ikke mindst på grund af forfatterens sproglige mesterskab, som allerede her er fuldt udviklet. Hans islandske prosa er dybt rodfastet i hans barndoms sprogmiljø; for ham vedblev det at være en prøvesten på en islandsk sætning om den kunne have været frembragt af folk der gik med »islandske sko«. Det er det miljø som Halldór Laxness, Jón Helgasons nære ven, engang har udnævnt til Islands eneste sande akademi.

I sine unge og yngre dage var Jón Helgason kendt som en spottefugl der digtede nærgående vers om folk; alligevel kom det bag på de fleste da han i 1939 udsendte en digtsamling *Úr landsuðri* (Fra sydøst), som ikke alene indeholdt et (nogenlunde nænsomt) udvalg af hans satiriske vers, men også et antal lyriske digte, som med deres kombination af hævdvunden islandsk versform og en helt personlig tone forlængst er blevet skolebogsklassikere. Senere er endnu en håndfuld digte og to bind oversættelser af udenlandsk lyrik kommet til. Jón Helgasons fortrolighed med islandsk litteratur gennem århundrederne gjorde det muligt for ham at digte i mange forskellige stilarter; denne hjemmevanthed i fortidens poetiske udtryksmåder har han udnyttet dels i pasticher, dels i gengivelser af så forskellige digtere og genrer som Saxo, Kingo, skotske og engelske ballader, Vinje, Villon og Verlaine, for blot at nævne nogle eksempler.

Nogle har villet se forholdet mellem lyrikeren og filologen Jón Helgason som en art personlighedsspaltning; men det er uden videre klart at digteren ikke har været uden sin betydelige andel i videnskabsmandens arbejde med ældre islandsk digtning. I 30'erne publicerede han en del kommentarer til skjaldedigtningen og en (ufuldendt) to binds-udgave af senmiddelalderlig religiøs digtning på islandsk, til dels i skjaldeversemål. Eddadigtene arbejdede han særlig med i 50'erne og påbegyndte da en nyudgivelse af corpus (3 bind i serien Nordisk filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug). Skal man karakterisere ham som skjaldeforsker i forhold til de to store antagoni-

ster E. A. Kock og Finnur Jónsson, hører det med til billedet at han var en betydelig bedre digter end nogen af dem. Men han var også en forsigtigere forsker, der forholdt sig skeptisk til den ældre generations tiltro til ved konjekture, såkaldte tekstrettelser, at være i stand til at ramme det oprindelige. Både for skjaldedigtningens og eddadigtningens vedkommende fremhævede han gang på gang at de hovedsagelig er forlitterære genrer, og at filologiske metoder kommer til kort over for forvanskninger der er sket før digtene blev optegnet.

Efter et år som gæstelærer ved universitetet i Oslo blev Jón Helgason i 1927 forstander for den arnamagnæanske samling og i 1929 tillige professor i islandsk sprog og litteratur. Det var to fuldtidsstillinger der hermed var slået sammen til én, og selv om hans arbejdsevne var legendarisk, måtte der prioriteres. Hans universitetsundervisning var altid velforberedt og hans forelæsninger og øvelser velbesøgte, ikke mindst fordi hans ironisk-humoristiske form var populær hos de studerende, men det var ikke der han først og fremmest lagde sine kræfter. Han nærede ingen illusioner om de danskstuderendes interesse for hans fagområde og blev følgelig heller ikke særlig skuffet, da oldislandsk var den disciplin der blev stærkest beskåret ved studiereformerne i 1968-69.

Fra 1927 havde Jón Helgason været faglig sekretær for Den arnamagnæanske Kommission, og i 1936 blev han desuden ordinært medlem. Få år senere lykkedes det kommissionen at skaffe statsbevillinger til udgivelse af en skriftserie, Bibliotheca Arnarnagnæana, med Jón Helgason som redaktør. I hans 35 år som eneredaktør (1941-76) udkom der 37 bind i denne serie. De fleste af disse har Jón Helgason en betydelig andel i, også i de tilfælde hvor udgiveren eller forfatteren af bindet er en anden.

Anden verdenskrig medførte at forbindelserne mellem Danmark og Island blev afbrudt, og mange islændere der havde studeret i København blev forhindret i at vende hjem. Den islandske studenterforening i København blev et vigtigt samlingssted for disse landflygtige, og Jón Helgason en central figur ved foreningens oplærings- og foredragsarrangementer og i udgivelsen af dens tidsskrift, *Frón*. Den ekstroverte side af Jón Helgasons personlighed kom til fuld udfoldelse i dette nationale og kulturelle arbejde, og linjen fra *Frón* blev senere videreført bl.a. i *Handritaspjall* (1958), hvor håndskrifternes historie fortælles i almentilgængelig og underholdende form, og i to bind eddadigte med moderne retskrivning og kommentarer på islandsk (1962 og 1967).

Efter Islands opsigelse af personalunionen i 1944 og afslutningen af anden verdenskrig begyndte de islandske ønsker om tilbagelevering af håndskrifterne, som var blevet pure afvist i 30'erne, atter at høres. Jón Helgasons rolle i håndskriftsagen var meget tilbagetrukket og præget af hans vanskelige position som islandsk håndskriftforsker og dansk embedsmand. At hans sympatier i denne sag dybest set var på Islands side behøver man ikke at tvivle om, men for ham var det vigtigste ikke så meget hvor håndskrifterne blev opbevaret, som at de blev udnyttet videnskabeligt i langt højere grad end det hidtil havde været tilfældet. I 1950 skrev han en kronik i *Politiken*, hvor han imødegik det synspunkt der var blevet gjort gældende fra dansk side, at videnskabelige hensyn talte entydigt for at beholde håndskrifterne i København. Han skitserer her de budgetmæssige rammer for et håndskriftinstitut der vil kunne sikre udgivelse og anden videnskabelig udnyttelse af håndskrifterne. Om enten Danmark eller Island skulle være villig til at afholde udgifterne til et sådant institut ved han ikke, derimod er han sikker på at Island, og kun Island, vil kunne præstere den forskerstab som behøves. Udgivelsen af islandske håndskrifter var i de nærmest foregående årtier i endnu højere grad end før blevet en islandsk specialitet – selv når den foregik i København – og ingen dansk filolog havde udgivet en islandsk tekst siden Kristian Kälund døde i 1919.

Først i den 11. time fik håndskriftsagen danske universitetsfolk og myndigheder til at indse at en forpligtelse var blevet forsømt. Oprettelsen af Det arnamagnæanske Institut i 1956, med bevillinger til bl.a. udgivelse af serien *Editiones Arnarnagnæanæ*, skabte rammer om håndskriftforskningen som ikke lå langt fra hvad Jón Helgason havde ønsket, og her under hvælvingerne i Chr. IV's gamle Proviantgård blev han den inspirerende igangsætter og leder af en omfattende udgivelsesvirksomhed; unge filologer kom fra mange lande for at arbejde under hans vejledning, studerende i dansk og nordisk filologi fik studenterjobs på instituttet og senere ofte selvstændige opgaver. På det tidspunkt da loven om deling af den arnamagnæanske stiftelse blev endeligt vedtaget af Folketin-

get (1965) stod instituttet midt i en blomstrende virksomhed: 24 bind var udkommet i den nye serie, med udgivere fra tre forskellige lande foruden Island og Danmark. Paradoksalt nok havde det selvsamme argument mod håndskrifternes udlevering som Jón Helgason havde tilbagevist fuldstændig i 1950, ti år senere fået substans i kraft af de aktiviteter han selv havde igangsat. Jón Helgason døde få dage før det endelige boskifte i håndskriftsagen var en kendsgerning. Ville det have glædet ham at et ikke helt ubetydeligt antal håndskrifter trods alt bliver tilbage i København på det institut han grundlagde? Det tror jeg det ville, særlig fordi det betyder at der i fremtiden vil blive forsket i håndskrifterne både i Reykjavík og København.

Jón Helgason talte og skrev ubesværet alle de nordiske sprog: dansk, svensk, to slags norsk og færøsk, men i hans danske talesprog fornemmede man en ironisk distance mere end en egentlig accent, en understregning af at han til trods for at han havde tilbragt størstedelen af sit liv i København betragtede sig som en fremmed. Færøsk var nok det af de nordiske sprog der næst efter hans modersmål stod hans hjerte nærmest. Hans første trykte artikel (fra 1919!) handlede om færøsk selvstændighedskamp og litteratur, og efter at han som student havde lært sig færøsk bl.a. under et ophold på Símun av Skarði's folkehøjskole, publicerede han adskillige artikler om færøske emner i færøske tidsskrifter. Færingerne i København betragtede ham næsten som en af deres egne, og han blev bl.a. i en årrække brugt som censor for de færøske studentereksamenstile sammen med sin færøske professorkollega, Chr. Matras.

Det var Jón Helgasons held at han levede i en tid da professorerne kunne bruge næsten hele deres tid på forskning. Uden at dyrke nogen form for motion – bortset fra den daglige cykeltur fra Valby og tilbage indtil engang i 60'erne – havde han en udmærket fysik og knap nok en sygedag indtil februar 1985, da han ramtes af et hjerteanfald som gjorde ham uarbejdsdygtig. Han holdt vist aldrig en egentlig ferie, havde ikke nogen anden hobby end sit arbejde og var indtil kort tid før sin død en næsten daglig gæst på Det arnamagnæanske Institut, hvor han stadig havde sit arbejdsværelse. Før håndskrifterne begyndte at blive sendt hjem, tiltrak Det arnamagnæanske Institut en hel del islandske turister, som han kunne give en ret ublid modtagelse, men den bryske facade var dog ofte sat op som et svagt og hurtigt gennemhullet værn om hans og instituttets arbejdsro; sammenstødene endte regelmæssigt i fryd og gammen, særlig hvis gæsterne var fra et andet sted end Reykjavík og talte et islandsk der var efter Jón Helgasons hovede. Han havde aldrig for travlt til at svare på spørgsmål fra instituttets medarbejdere eller gæster, hjælpe med at læse en utydelig passus i et håndskrift, finde en litteraturhenvielse frem. Ikke desto mindre er hans egen produktion enorm, men antallet af arbejder som han har ydet væsentlig vejledning og bistand til er sandsynligvis endnu større. Da sygdommen indhentede ham i 1985 blev han til sin fortvivlelse tvungen til at lade et større antal ufuldførte arbejder ligge. Nogle af disse arbejder er så langt fremme at de kan færdiggøres af andre. Manden selv kan ingen erstatte os.

Jonna Louis-Jensen

Det er umuligt på dette sted at gøre rede for Jón Helgasons produktion og for de serier, bl.a. af faksimileudgaver af islandske håndskrifter, han redigerede, og der henvises til den bibliografi der blev udgivet af Agnete Loth i 1969 og fortsat i *Opuscula VII, Bibliotheca Arnarnagnæana XXXIV, 1979.*

Poul Høybye

Poul Høybye

10. juni 1903-28. maj 1986

Professor dr.phil. Poul Høybye blev født d. 10. juni 1903 og døde d. 28. maj 1986.

Poul Høybye voksede op i et lærerhjem i Fåborg. Efter studentereksamen fra Ordrup Gymnasium i 1922 begyndte han at studere de romanske sprog ved Københavns Universitet. Seks år senere afsluttede han skoleembedseksamen med fransk som hovedfag og tysk som bifag.

Efter eksamen tilknyttedes han Niels Brocks Handelsskole og få år senere også Handelshøjskolen i København, hvor han var lektor i fransk. I 1944 forsvarede han sin afhandling om kongruensforhold i moderne fransk for den filosofiske doktorgrad, og året efter tillagdes han et docentur ved Handelshøjskolen.

I 1955 blev Poul Høybye udnævnt til professor ved Handelshøjskolen i København. De følgende år blev gode arbejdsår for Høybye, der fandt stor glæde ved at udbygge og forbedre de arbejdsredskaber, de studerende havde til deres rådighed. En lang række mindre håndbøger, grammatikker og opslagsværker fra disse og de følgende år vidner om den grundighed, Poul Høybye lagde for dagen i alle sine faglige gøremål, og om det engagement, han bestandigt lagde i sin produktion af lærebøger, en indsats, der ikke altid er forlenet med større prestige blandt forskere. Høybye var ikke ukendt med dette forhold, og en af hans yndlingsvendinger: »Det er nu blevet min lod i livet at skrive nyttige bøger!« vidner herom. Sætningen er karakteristisk for den blanding af beskedenhed og selvfølelse, der var et markant træk i Høybyes karakter.

Kontakten til Københavns Universitet blev ikke forsømt i disse år. Det var til gensidig glæde, at Poul Høybye virkede som censor ved skoleembedseksamen sammen med sine universitetskolleger, hvoraf ikke mindst Holger Sten stod ham fagligt nær og harmonerede med ham i arbejdsform ved eksamensbordet. Samarbejdet her og Høybyes brede romanske interesser gjorde det naturligt for den daværende faggruppe (professorerne Sten, Hans Sørensen og Knud Togeby) at indstille til universitetet, at man kaldte Høybye til det professorat i romansk sprog og litteratur, der i takt med fagets ekspansion blev oprettet i 1961. I dette professorat virkede han, til han trak sig tilbage i 1972.

Poul Høybye nedlagde et stort arbejde i sin universitetsgerning. Denne stillfærdige, flittige mand overkom meget, selv om hans arbejdstempo udefra set kunne tage sig behersket ud. Altid havde han tid og lyst til en kollegial snak, og hans forråd af erindringer om tidligere tiders studier og kolleger, af pudsige oplevelser og påfaldende vendinger var næsten udtømmeligt. Men Høybye spildte ikke sin tid. Der var tale om en art opladning i kollegiale samtaler før og efter de mange ensomme timer ved skrivebordet, omgivet af det vældige seddelmateriale til de mange ordbogsprojekter, der blev hans manddomsværk.

Det er helt utvivlsomt disputatsen fra 1944 og den meget store indsats – i samarbejde med Andreas Blinkenberg – for dansk/fransk leksikografi, der vil blive stående som de varige udtryk for Poul Høybyes videnskabelige indsats.

I sin doktorafhandling, »L'Accord en français contemporain« anlægger Høybye konsekvent et synkronisk synspunkt. Kongruens-begrebet defineres som overensstemmelse med hensyn til en eller flere morfologiske kategorier i ord, der har reference til samme ting. De morfologiske kategorier der behandles er tal, køn og person, og af syntaktiske kategorier arbejdes der især med forbindelser mellem overled og underled, forskellige prædikative forbindelser og med det fra Jespersen overtagne nexus-begreb. I det store afsnit om syntaktiske kategorier undersøges, mellem hvilke syntakti-

ske led der kan etableres kongruensforbindelse, og hvilke ordklasser der kan anvendes på de enkelte pladser. Konklusionen viser Høybyes klart deskriptive holdning: Der kan ikke opstilles love, men nok angives visse klare tendenser.

Disputatsarbejdet er tydeligt udgået af en tradition, først og fremmest tegnet af Sandfeld (den indgående dokumentation og omhuen med detaljer i tolkningen af det enkelte eksempel) og af Brøndal (interessen for de morfologiske og syntaktiske kategoriers samspil). Men der også ting der peger fremad i udnyttelsen af begreber som relation og kombinatorik, metodiske træk, der i de følgende årtier blev dominerende i faget.

Arbejdet med leksikografi er utaknemmeligt: Brugere af ordbøger er tilbøjelige til at samle sig om enkelte fejl og mangler, idet de tager den gedigne helhed for givet. Desuden er den enkelte, fremragende indsats vanskelig at efterspore i det vidtstrakte samarbejde, enhver moderne ordbog er baseret på. Alligevel tør man fastslå, at Poul Høybyes indsats i det store dansk-franske ordbogsværk, der udkom første gang i 1937 under forfatternavnene Blinkenberg og Thiele, blev af afgørende betydning. Han blev tidligt tilknyttet staben, og hans filologiske skoling og store tålmodighed var en af hemmelighederne bag hans betydning. Andre faktorer var hans lydhørhed og nysgerrighed over for nye vendinger og udtryk; men det helt centrale i hans indsats var dog nok den interesse, han havde for den typografiske opsætning af artiklerne og for deres systematik. Det er ikke mindst i kraft heraf, »Blinkenberg og Høybye« blev en milepæl i dansk leksikografi. Udgaverne fra 1964-66 (fransk/dansk), 1975-77 (dansk/fransk) og 1984 (fransk/dansk) vidner herom. Samtidig forstod Høybye nødvendigheden af at knytte fransk ekspertise og repræsentanter for mange slags fagsprog til det redaktionelle arbejde.

Høybye levede i sjældnen grad med sit ordbogsarbejde, altid parat til at registrere en betydningsnuance eller til at videregive et nyttigt »fund«. De store linier og de små detaljer havde i lige høj grad hans kærlighed.

Et portræt af Høybye som forsker og underviser vil ikke kunne nøjes med hovedindsatserne. Romansk filologi er en udfordring til bredde og alsidighed, og Høybye levede fornemt op hertil. Stor var hans glæde ved beskæftigelse med italiensk, som han underviste regelmæssigt i til sin afgang, og i sit otium kastede han sig med ildhu over rumænsk ordbogsarbejde. En af hans sidste store faglige glæder, midt i en helbredsmæssigt vanskelig periode, var udgivelsen af en dansk-rumænsk ordbog på 800 sider (1984) i samarbejde med Emma Kjærulf og Valerin Munteanu. Høybye var til det sidste aktiv både som romanist og som ordbogsredaktør.

Det var, som det er fremgået, de sproglige discipliner i faget, der var i centrum for Poul Høybyes forskning. Litteraturen dyrkede han mere *con amore*, også heri kunne han minde om Holger Sten. Men hans kærlighed til de franske klassikere, til Dante og Goldoni, og ikke mindst til H. C. Andersen var stor. Om den sidste har han forelæst i udlandet, og adskillige mindre artikler fra hans hånd er viet H. C. Andersens placering i de romanske lande, først og fremmest Frankrig.

Høybye var en af de sidste Sandfeld-elever i vor hjemlige romanist-verden. Det er næppe forkert at sige, at en epoke i faget definitivt sluttede med ham. Han fornemmede selv afstanden til senere tiders betragtningsmåder på sprog og syntaks. Men metodiske forskelle ufortalt: Hans disputats vil fortsat stå som et værdigt udtryk for en stærk epoke i dansk romanistik, og hans ordbogsarbejde er af varig betydning for talrige daglige brugere. Poul Høybyes indsats i dansk sprogvidenskab fik rent faktisk det præg, han selv spøgende angav: Produktionen af en lang række *nyttige* bøger.

Tilbage står, herudover, mindet om en venlig og smilende mand, hvis flid aldrig gjorde ham fortravlet. En værdig repræsentant for en forskningstradition, han selv var med til at tegne.

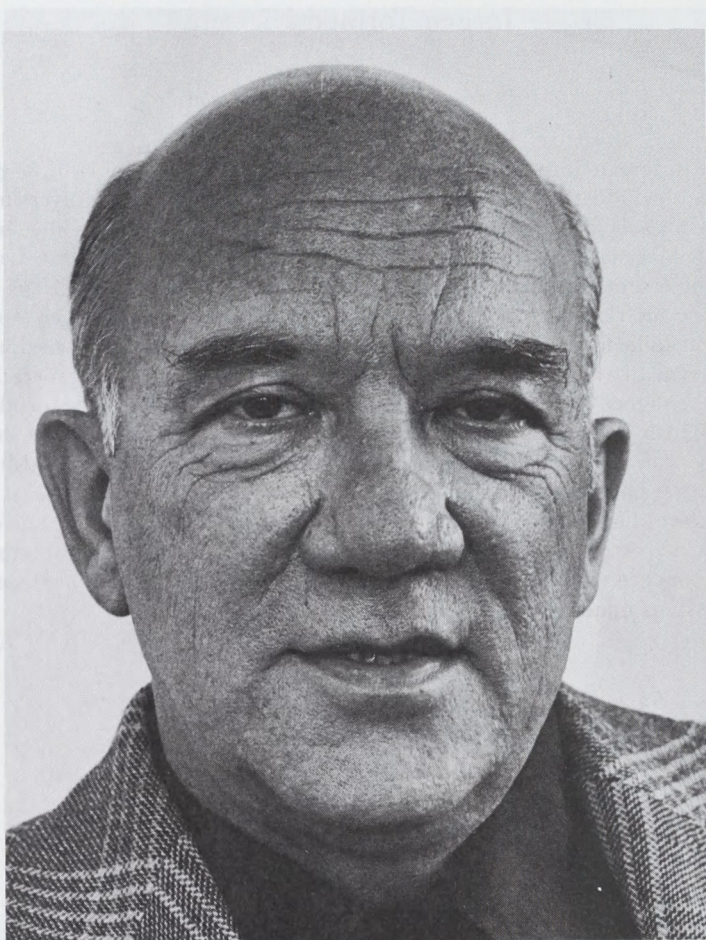
John Pedersen

Jørgen Tormod Nielsen

15. december 1925-27. december 1986

Lektor mag.scient. Jørgen Tormod Nielsen afgik ved døden d. 27. december 61 år gammel. Jørgen Tormod Nielsen blev uddannet som magister i Kemi ved Københavns Universitet i 1951. Efter studieophold i USA arbejdede han hos Sadolin & Holmblad i nogle af de gyldne år, hvor Clauson Kaas ledede udviklingslaboratoriet der. I 1958 valgte han at flytte til Kemisk Laboratorium på Københavns Universitet, hvor hans store erfaring i syntetisk kemi blev inddraget i arbejdet med syntese af isotope molekyler til strukturbestemmelser. Den rolle, som Jørgen Tormod Niensens arbejde kom til at spille for et årti's udvikling i spektroskopi i Danmark, kan næppe overvurderes. Med sin flid og evne til at finde nye metoder var han læremester for en hel generation af universitetskandidater. Venlighed og tålmodighed overfor de studerende var kendetegnende for ham også i hans sidste tid, hvor kræfterne begyndte at slippe op. Som lektor ved Kemisk Centralinstitut på H. C. Ørsted Institutet varetog Jørgen Tormod Nielsen mange kollegiale tillidshverv. Som den beskedne, loyale og pligtopfyldende kollega han var, var man altid sikker på at de hverv, han varetog, blev udført til fulde uden persons anseelse. De seneste års krav om at universiteterne skal satse på kortsigtede personcenterede aktiviteter var Jørgen Tormod Nielsen fremmed. Samarbejdet uden tanke om egen vinding var hans væsen. Hans stol står nu tom; den vil være vanskelig at fylde. Ære være hans minde.

Kjeld Schaumburg

By Southwester

Bjarne Nørretranders

20. april 1922-22. marts 1986

Med professor, dr.phil. Bjarne Nørretranders' død den 22. marts 1986 har dansk Østeuropaforskning mistet sin kendteste og mest fremtrædende repræsentant. Som Danmarks eneste professor i østeuropæisk historie var Nørretranders ikke bare den drivende kraft bag udviklingen af det historisk-samfundsvidenskabelige fagområde ved Slavisk Institut på Københavns Universitet, men også en ledende skikkelse inden for nordisk øststatsforskning.

Bjarne Nørretranders blev født den 20. april 1922 i Svendborg som søn af kunstmaleren Johannes Nørretranders og hustru Inge, f. Preetzmann-Aggerholm. Familien slog sig siden ned i Helsingør, hvor den unge Nørretranders tog studentereksamen i 1940. Samme år begyndte han at læse ved Københavns Universitet.

Oprindeligt gik hans interesser mest i retning af religionsfilosofi og religionshistorie, stærkt optaget som han var af Vilhelm Grønbechs ideer. Nørretranders studerede ikke kun for at få sig et levebrød, men lige så meget for at finde et åndeligt ståsted midt i en mørk tid. Denne trang til at fordybe sig i de store eksistentielle spørgsmål ledte ham tidligt til Dostojevskij, og dermed åbnedes døren for ham til de slaviske landes kultur og historie. I konsekvens heraf besluttede han efter en tid, at slavisk filologi skulle være hans fag.

Vejen til en magisterkonferens blev dog lang og kroget. Under den tyske besættelse af Danmark involveredes Nørretranders dybt i modstandsbevægelsen. Fra 1944 var han medlem af den permanente gruppe på omkring femten personer, der under ledelse af Carsten Høeg og Eli Fischer-Jørgensen opbyggede det såkaldte Centralkartotek, hvor alle oplysninger, som Frihedsrådet, politiet og gruppen selv kunne tilvejebringe om formodet landsskadelig virksomhed blev sammenfattet og analyseret. Hovedformålet var at fastslå, hvilke personer der skulle interneres ved besættelsens ophør, dels for at isolere nationalt upålidelige elementer under eventuelle befrielseskampe, dels for at hindre privat lynchjustits. Det var også fra dette kartotek, man senere fik bevismateriale til retsopgøret.

Da krigen sluttede, genoptog Bjarne Nørretranders sine slaviske studier. Samtidig blev han stærkt engageret i internationalt studenterarbejde. Dette bragte ham blandt andet til Tjekkosllovakiet i 1948, hvor han kom til at opleve den kommunistiske magtovertagelse på nærmeste hold.

Oplevelserne i Prag fik på mere end én måde betydning for Nørretranders. De gav ham et nyt og langt mere kritisk syn på den kommunistiske verden. Og de satte ham for alvor i gang med at skrive.

Hans første journalistiske bedrift var en rapport fra Tjekkosllovakiet, hvor han faktisk forudsagde den politiske omvæltning på et tidspunkt, hvor det endnu ikke stod klart for omverdenen, hvad der var ved at ske. Rapporten forblev dog upubliceret, fordi avisen, som modtog den i København, ikke turde fæste lid til den unge skribents profetier. Men udviklingen gav snart den ansvarlige redaktør anledning til at fortryde sin skepsis. Og i øvrigt kunne ingen, der stiftede bekendtskab med Nørretranders' brug af det danske sprog, være i tvivl om hans fremragende evne til at formulere sig skriftligt. Grunden var hermed lagt til et langvarigt medarbejderskab ved dagbladet Information, hvor det først og fremmest var udenrigspolitikken, der blev hans emneområde. Med sin elegante og skarpe pen faldt han naturligt ind i den række af yderst velskrivende og indsigtfulde journalister, der gav deres mening til kende i Informations berømte lederartikler.

Arbejdet som journalist gjorde det økonomisk muligt for Nørretranders at fortsætte sine univer-

sitetsstudier. Men det direkte møde med den store politik under og efter krigen fik sammen med den daglige gang på Information til følge, at hans interesse mere og mere forskød sig over mod slavistikkens historiske og samfundsvidenskabelige discipliner.

Den daværende professor i slavisk filologi i København, Anton Karlgren, stod i flere henseender som et eksempel for Nørretranders. Også han havde en journalistisk baggrund. Også han havde viet de østeuropæiske landes historie og samfundsforhold en stor del af sin tid som slavist. Også han lagde megen vægt på at oplyse den bredere offentlighed om udviklingen i den slaviske verden.

En kronik i et dagblad kan være fuldt så meget værd som et universitetsspeciale, betroede han engang sine studerende.

Karlgren gjorde dog samtidig en meget direkte indsats for at forhindre, at Nørretranders lod sig opsluge fuldstændigt af journalistikken. Han mødte ganske enkelt op på Informations redaktion og bragte i den mest bogstavelige forstand sin lovende, men også lidt flyvske elev tilbage til Universitetet igen, så han kunne få sin eksamen. Professorens og studentens forenede anstrengelser bar frugt. I 1954 blev Bjarne Nørretranders mag.art. i slavisk filologi.

Umiddelbart var der dog ingen forskerstilling at få for den nyudklækkede magister. Men gennem en omfattende publikationsvirksomhed, der blev indledt lige efter eksamen, støbte Nørretranders fundamentet for sin senere universitetskarriere.

I naturlig fortsættelse af sit journalistiske arbejde udgav han i de følgende år en række skrifter om aktuelle østeuropæiske forhold, således »Tjekkoslavakiets forvandling« (1955), »Østeuropa under Moskvas herredømme« (1957), »Tito mellan öst och väst« (Stockholm 1958) og »Gomulkas Polen« (1960). Her blotlagde han med stor analytisk stringens mekanismen bag de kommunistiske magtovertagelser og baggrunden for de følgende års politiske spændinger inden for østblokken. Eksplicit eller implicit kom han samtidig ind på spørgsmålet om, hvilken linie den vestlige verden burde anlægge over for Sovjetunionen og Østeuropa – et tema, som han siden hen skulle vende tilbage til talrige gange i skrift og tale.

Under sin studietid havde Nørretranders imidlertid også lagt grunden til en livslang interesse for Ruslands historie i det 16. århundrede, og det var her, han som kandidat kom til at yde sin videnskabelige hovedindsats. I 1956 udsendte han »Ivan den Skrækkelige i russisk tradition«, hvor de skiftende vurderinger af den russiske tsars personlighed, som i tidens løb har set dagens lys, blev anskuet som udtryk for forskellige politiske og kulturelle nybrud i Ruslands historie. I 1959 udkom Nørretranders' egen kommenterede oversættelse af Ivan den Skrækkeliges brevveksling med fyrst Kurbskij, et helt centralt dokument for forståelsen af Ivans syn på tsarmagtens politiske opgaver. Samme tema blev anslået i artiklen »Ivan Groznyj's Conception of Tsarist Authority«, der fire år senere blev publiceret i det nordiske slavist-tidsskrift Scando-Slavica.

Som kronen på værket forsvarede Bjarne Nørretranders i 1964 sin disputats »The Shaping of Czarism under Ivan Groznyj«. Den overordnede synsvinkel var her forholdet mellem ideologi og politik under Ivan den Skrækkeliges udformning af tsarismen. Med udgangspunkt i en dybtgående analyse af de statsretlige ideer, der lå til grund for Ivans regering, påviste Nørretranders den indre sammenhæng i tsarens politiske handlinger og hans klare tilbøjelighed til at sætte statspragmatiske hensyn over religiøse i de tilfælde, hvor konfliktsituationer krævede et valg.

Disputatsen vakte international opmærksomhed og blev i 1971 genudgivet i London. I en anmeldelse af nyudgaven, der fremkom i det førende amerikanske Østeuropa-tidsskrift *Slavic Review*, betegnedes analyserne af tsar Ivans tankegang som »mesterlige«.

Forskningsmæssigt stod Nørretranders på dette tidspunkt på højden af sin karriere. Efter en periode med temmelig usikre arbejdsvilkår havde han i 1959 fået et universitetsadjunktur ved Slavisk Institut i København, som gjorde det muligt for ham at samle sig om disputatsen. I 1961 var han blevet amanuensis sammesteds, og i 1969 kom han udnævnelsen til professor i østeuropæisk historie.

Inden da havde han også haft lejlighed til at uddybe sin faglige viden gennem en række studierejser, der udover Tjekkoslavakiet førte ham til Polen, Jugoslavien, Sovjetunionen og USA.

Ved siden af sit videnskabelige arbejde var Nørretranders i tresserne travlt optaget af at organi-

sere kurser i historie og samfundsfag for de slaviskstuderende. Hans afslappede stil, hans åbne og imødekommande grundholdning og hans bestandige, undertiden lidt drillende diskussionslyst gjorde ham til en afholdt lærer for det stadigt voksende antal studenter, der gik til hans timer. I nogle år var han næsten ene om at beskæftige sig forsknings- og undervisningsmæssigt med historie og samfundsfag ved Slavisk Institut. Men efter professorudnævnelsen blev han også en forstående læremester og et naturligt samlingspunkt for den mindre gruppe af slavister med historie og samfundsfag som speciale, der nu knyttedes til instituttet.

Det er næppe forkert at sige, at dansk og international slavistik generelt har givet mere plads for historisk-samfundsvidenskabelige studier end de fleste andre filologisk orienterede fag. Oprindeligt skyldtes dette vel først og fremmest, at kun slavister beherskede de sprog, som er og bliver nøglen til den slaviske verden. Siden hen kunne den brede fagprofil også begrundes med den meget tætte forbindelse mellem politik og kulturliv, der i moderne tid har kendetegnet de østeuropæiske lande. Under alle omstændigheder demonstrerede Sovjetunionens voksende rolle i storpolitikken efter Den anden Verdenskrig, at der var hårdt brug for en styrkelse af den forskning, der havde de politiske systemer i øst som genstand. Også her følte mange, at der lå en udfordring for slavister. I dansk sammenhæng var det ikke kun Anton Karlgren, men også hans efterfølger som professor i slavisk filologi, litteraturforskeren Carl Stief, der tidligt anerkendte slavistikkens samfundsmæssige dimension.

Selv om det i 1960'erne i første række var et stærkt voksende behov for at uddanne gymnasielærere i faget russisk, der gav dansk universitetslavistik ny vind i sejlene, stod det dog klart fra starten, at samfundets behov for orientering om Sovjetunionen og Østeuropa ikke udelukkende ville kunne tilgodeses ved at uddanne sproglærere til gymnasiet. Midt i halvfjerdserne stillede Nørretranders sig derfor i spidsen for udviklingen af et nyt studium i Øststatskundskab, hvor hovedvægten lå på politik, økonomi, internationale relationer og informationsformidling, uden at den nødvendige grundlæggende sprogindlæring derved blev glemt. Det var hans håb, at man ved at indføre et sådant studium – hvis eksistensberettigelse forlængst var blevet erkendt i en række lande, som Danmark stod nær – også ville kunne skabe mere fleksible kombinationsmuligheder med andre højere uddannelser. Planerne mødte imidlertid ikke så lidt modstand, blandt andet fra en gruppe kolleger og studerende, der kun var villige til at tilstå historie og samfundsfag en rolle som hjælpedisciplin inden for slavistikken. Først i 1984 kunne Københavns Universitet byde velkommen til det første hold øststatsstudenter.

Striden om Øststatskundskab var dog langt fra den største storm, Nørretranders kom ud i som universitetsmand. Han tog særdeles aktivt del i de styrende organers arbejde gennem den periode, der vel må betegnes som den mest urolige og dramatiske nogen sinde i Københavns Universitets historie. 1971-74 var han dekan for det humanistiske hovedområde og 1974-80 medlem af Konsistorium og dets forretningsudvalg. Flere gange var han langt fremme i kampen om rektorposten, men han veg heller aldrig tilbage for at tage en tårn i det lokale studienævn. Det var midt i dønningerne efter studenteroprøret, i en tid, hvor diskussionen om styrelsesloven var på sit højeste, og hvor en forandringens vind i det hele taget blæste ind over de videregående uddannelser. Og det var også i den periode, hvor Københavns Universitet skulle omstille sig fra en fase med fortsat fremgang og vækst til en tid med adgangsbeholdning, øget statslig kontrol og stadig mere reducerede bevillinger.

Som dekan fik Nørretranders god brug for sin faglige alsidighed, når han skulle sætte sig ind i de humanistiske studiers meget forskelligartede problemer. Han lagde et stort arbejde i at opbygge en fakultetsadministration, der svarede til den ny tids krav og muliggjorde en mere hensigtsmæssig fordeling af ressourcerne mellem de enkelte fagområder. Tilsvarende helhedssynspunkter lå til grund for hans arbejde i Konsistorium.

Selv om »professorvæddet« blev afskaffet næsten i samme øjeblik, som Nørretranders selv blev professor, havde han intet ønske om, at universitetet skulle vende tilbage til tidligere tiders styrelsesform. Hans egne studier opfyldte også i fuldt mål de krav om samfundsrelevans, som på så bastant måde blev stillet i disse år. Men samtidig hørte han til blandt dem, der alvorligt frygtede,

at de mere radikale studenterkrav om medbestemmelse skulle reducere de videnskabelige medarbejderes indflydelse til det punkt, hvor de ikke længere ville være i stand til at leve op til deres ansvar for forskningens og undervisningens kvalitet og uafhængighed. Og han forsøgte aldrig at stikke sine synspunkter under stolen.

Nørretranders' stærke engagement i universitetspolitik og universitetsadministration gjorde ham til en indflydelsesrig, men også en omstridt skikkelse. Han var kendt og respekteret som en mand af konsekvens, som et menneske, der havde mod til at indtage og fastholde »upopulære« standpunkter. Men hans til tider meget skarpe meningstilkendegivelser skabte ham også mange modstandere og beredte ham stundom vanskeligheder. I de år, hvor han virkede i universitetets styrende organer, gik en udpræget glæde ved at være med til at løse problemer og nå resultater trods svære forhindringer efter alt at dømme hånd i hånd med en ikke helt ringe skuffelse over muligheder, der bristede, og over mennesker, der ikke mente at kunne følge den vej, som var hans.

Det var imidlertid ikke kun i universitetssammenhæng, at Nørretranders forhandlingsevner og resultatsøgende arbejdsform kom på prøve. Gennem en årrække spillede han også en særdeles aktiv rolle i akademikernes faglige organisationer. Han blev medlem af Dansk Magisterforenings bestyrelse i 1960 og af forretningsudvalget i 1964. I årene 1967-68 var han Magisterforeningens formand. En kortere periode var han tillige medlem af forretningsudvalget under Udvalget til Beskyttelse af videnskabeligt Arbejde og af formandsskabet for Magisterforbundet. Hans indsats på området kulminerede i årene 1968-71, hvor han beklædte formandsposten i Akademikernes Samarbejdsudvalg, som koordinerede de enkelte akademikerorganisationers politik.

Som det var tilfældet på universitetsområdet, kom Nørretranders også i organisationsregie til at virke i en tid, der prægedes af store forandringer. Det var først i løbet af tresserne, at de akademiske interesseorganisationer virkelig vandt en stærk position i det danske samfund. Det var først nu, de for alvor koncentrerede sig om de traditionelle fagforeningsopgaver: Sikring af højere løn og bedre arbejdsvilkår. Dette betød blandt andet, at akademikerne heller ikke længere veg tilbage for at tage de klassiske konfliktmidler i brug. I Nørretranders' formandsskabsperiode iværksatte Akademikernes Samarbejdsudvalg således en længere punktstrejke mod den statslige arbejdsgiver.

Det lykkedes i disse år at opnå en række meget tilfredsstillende overenskomster. Samtidig fortsatte de akademiske samordningsbestrebelse. Som formand for Akademikernes Samarbejdsudvalg var Nørretranders en af arkitekterne bag den store fusion mellem de tjenestemandsansattes og de overenskomstansattes organisationer, der resulterede i dannelsen af Akademikernes Centralorganisation i 1972.

Nørretranders' interesse for praktisk organisations- og foreningsarbejde viste sig også på en række andre områder, f.eks. ved hans medlemsskab af Det udenrigspolitiske Selskabs bestyrelse og hans flerårige virke som formand for Dansk-Israelsk Selskab. For hans eget fag havde det nok størst betydning, at han i perioden 1977-84 beklædte formandsposten i Den nordiske Komité for Øststatsforskning. I kraft af dette hverv var han med til at søsætte en række projekter, publikationer og konferencer, der på væsentlig vis bidrog til at udvikle det faglige samarbejde og styrke øststatsforskningen i Norden. Mindre end et år før sin død stod han således som arrangør af et fællesnordisk symposium på Slavisk Institut i København over det vigtige tema »Technology and the Soviet Union«. Som Nordens repræsentant gennem en årrække i The Executive of the International Committee for Soviet and East European Studies medvirkede han også til at gøre øststatsforskningen i de nordiske lande mere kendt i den øvrige verden. Blandt andet ydede han en betydelig indsats under forberedelserne til The Third World Congress for Soviet and East European Studies i 1985.

De mange organisatoriske gøremål lagde kun i mindre grad en dæmper på Nørretranders' skribentvirksomhed. Talrige artikler i fag- og dagblade og en række bidrag til samleværker og lærebøger kom også i de senere år fra hans hånd. Gennem en længere periode skrev han fast i Berlingske Tidende. Han var ligeledes en flittig foredragsholder og kommentator, som både foreninger og radio og TV tit havde bud efter.

Dertil kom de selvstændige publikationer, som bærer hans navn. I 1967 udsendte han »Den russiske revolution« og i 1978 et mindre skrift om Eurokommunismen. Samme år publiceredes »Sovjetologiens metodeproblemer«, hvori han gav en generel oversigt over de metoder, modeller, problemstillinger og teoretiske indfaldsvinkler, som gennem tiden har sat deres præg på studiet af det sovjetiske samfund. Hermed tog han et tema op, som han allerede havde behandlet i 1967 i artiklen »Sovjetunionen som forskningsobjekt«, der blev trykt i tidsskriftet Økonomi og politik.

I 1983 udsendte Politikens forlag den første større fremstilling af Ruslands historie på dansk. Her bidrog Nørretranders med et veloplagt skildring af tiden fra 1800-tallets begyndelse til revolutionen i 1917. At han havde valgt at behandle en periode, der ellers ikke stod så centralt i hans forskning, siger umiddelbart noget om hans alsidige orientering og stadige trang til at tage nye udfordringer op. Men hans konkrete vægtning af stoffet inden for de afstukne rammer afspejler på samme tid den særlige interesse for international politik, som fra begyndelsen var et af hans kendetegn.

I det hele taget er det nok på det udenrigs- og sikkerhedspolitiske felt, at Nørretranders' journalistiske, forskningsmæssige og politisk-organisatoriske aktiviteter stærkest har tenderet mod at gå op i en højere enhed – ikke mindst i hans senere år.

Med hele sin faglige baggrund var han således selvskreven som medlem af det sagkyndige udvalg, der med ambassadør Gunnar Seidenfaden i spidsen blev nedsat i 1968 under Regeringsudvalget vedrørende Danmarks Sikkerhedspolitik med henblik på at udarbejde en analyse af den internationale udvikling og en herpå baseret vurdering af dansk sikkerhedspolitikke veje og muligheder. Under arbejdet med denne redegørelse – der blev offentliggjort i 1970 – nød udvalget ikke bare godt af Nørretranders' særlige øststats-ekspertise, men også af hans åbenbare evner til at bringe de ofte ret vanskelige udvalgsforhandlinger over et dødt punkt gennem fremlæggelse af holdbare og funktionelle kompromisformuleringer.

Lige så selvfølgelig var det at finde Nørretranders ti år senere som medlem af formandsskabet for Det sikkerheds- og nedrustningspolitiske Udvalg (SNU), som den danske regering nedsatte i 1981. Foruden at følge den internationale udvikling og vurdere Danmarks sikkerhedspolitiske situation fik dette nye udvalg til opgave at fremme videnskabelig forskning og bidrage til analyse- og informationsvirksomhed omkring sikkerheds- og nedrustningspolitiske spørgsmål. Nørretranders tog med flid og engagement del i de løbende drøftelser af udvalgets planer, projekter og publikationer og leverede samtidig selv flere bidrag til SNU's udgivelser. Hans interesse samlede sig i væsentlig grad om Vesteuropas og Nordens særlige sikkerhedsproblemer, Sovjets syn på egne sikkerhedsbehov og Vestens muligheder for på denne baggrund at føre en konsekvent og langsigtet »østpolitik«, baseret på en kombination af militær forsvar og økonomisk-teknologisk-kulturelt samarbejde med landene i øst. Sine synspunkter desangående fremlagde han i et bidrag til bogen »Øst-Vest forholdet. Vestlige muligheder i østpolitikken«, der udkom i 1984, og i det afsnit, han stod for i værket »Vejne til fred. Håndbog i sikkerhed og nedrustning«, der med Nørretranders selv som medredaktør blev udgivet året efter. Vejen til den interesserede læser gik dog ikke kun via SNU. Den aktuelle Øst-Vest problematik blev også behandlet i en række artikler og i det selvstændige skrift »Dobbeltbeslutningen«, som Det udenrigspolitiske Selskab udsendte i 1983.

Nørretranders' sikkerhedspolitiske analyser havde normalt ikke karakter af minutøse detailundersøgelser. Han lagde nok så megen vægt på at skabe overblik og klarhed hos læseren gennem en generaliserende og systematiserende fremstillingsform, der fremhævede de store linier og derved talte til et relativt bredt publikum.

Nu som før lå det ham stærkt på sinde at give sit besyv med i den offentlige debat. Med den opfattelse, han gennem sine studier havde udviklet af den internationale situations politiske og geostrategiske realiteter, måtte han se med den allerstørste bekymring på det kursskifte i dansk sikkerhedspolitik, som et flertal i Folketinget fremtvang i firserne. I talrige dagbladsindlæg, foredrag og interviews kritiserede han skarpt, hvad han kunne betragte som manglende konsekvens, svigtende virkelighedserkendelse og ansvarsløs »sjakren« med Danmarks sikkerhed. Hans skyts blev derved i høj grad rettet mod det politiske parti, hvis holdningsændring var den direkte

årsag til kursskiftet – og som han selv havde stået nær. I debatbogen »Man har et standpunkt ... Socialdemokratiet og sikkerhedspolitikken i 80'erne«, der udkom i 1984, bidrog Nørretranders med et kapitel, der bar den karakteristiske overskrift »Socialdemokratiet mellem to stole«.

I årene frem til sin død stod Bjarne Nørretranders for mange i Danmark nok især som den passionerede sikkerhedspolitiske stridsmand. Det var ikke alle og enhver, som havde blik for, at de vidtspændende og mangeartede aktiviteter, han engagerede sig i gennem tiden, afspejlede en sammensat og rigt facetteret personlighed. Polemisk skarphed og politisk robusthed hørte vel med til hans væsen. Men han var også på mange måder et sensitivt og kontemplativt gemyt, der til tider kunne tage ting tungt, og som indimellem følte trang til at lægge afstand til verdens larm og lade tankerne kredse om spørgsmål, der vedrørte helt andre sider af virkeligheden end de dagsaktuelle udfordringer.

Han kunne utvivlsomt lide det politiske spil og forhandlingsforløbets spænding og var sædvanligvis indstillet på at slås, direkte og kontant, for den sag, han fandt det indsatsen værd at vie sine kræfter til. Men dette lidt barske image gik hånd i hånd med en kunstnerisk, ukonventionel tilværelsestolkning og leveform, som han havde tilfælles med sin kone, forfatterinden Yvonne Levy, og som i det personlige samvær viste sig ved en umiddelbar menneskelig varme og en humorfyldt fornemmelse for livets paradokser.

For hans nærmeste medarbejdere indenfor faget vil Bjarne Nørretranders blive stående i erindringerne som den centrale og samlende skikkelse under bestræbelserne på at opbygge et miljø for øststatsforskning i Danmark. Som den dynamiske pioner og igangsætter, der aldrig var bange for at gå nye veje. Som den venlige og uhøjtidelige vejleder, der lagde afgørende vægt på gensidig tillid og åbenhed. Som et menneske, man kunne komme til, når det kneb, og som altid gjorde en stor og helhjertet indsats for dem og dét, han troede på.

Nørretranders satte sig mange spor. Det er svært at fremhæve et bestemt område på bekostning af andre. Men i hvert fald er der en enkelt, hidtil unævnt facet i hans virke, som ikke bør forbigås i tavshed.

I værket »Fremmede digtere i det 20. århundrede« fra 1967 tegnede Nørretranders med usædvanlig indfølelse et portræt af Anton Tjekhov. Han skrev om kunstneren, som på én gang var en kølig iagttagere og et varmhjertet, handlende menneske. Om den splittede sjæl, der lagde afstand til alle patentløsninger og illusioner, men som samtidig i en slags trods troede på en mening i meningsløsheden. Om den rastløse vandrer, som skarpt sansende gik omkring blandt tidens ypperstepræster og skriftkloge, men som selv aldrig rigtigt fandt ro i et bestemt balancepunkt mellem tilværelsens yderligheder.

Sjældent er Bjarne Nørretranders' skrivekunst kommer så stærkt til udtryk som i dette digterportræt.

Her var et menneske, han forstod.

Niels Erik Rosenfeldt

...and ...

...and ...

...and ...

...and ...

...and ...

...and ...

...and ...

...and ...

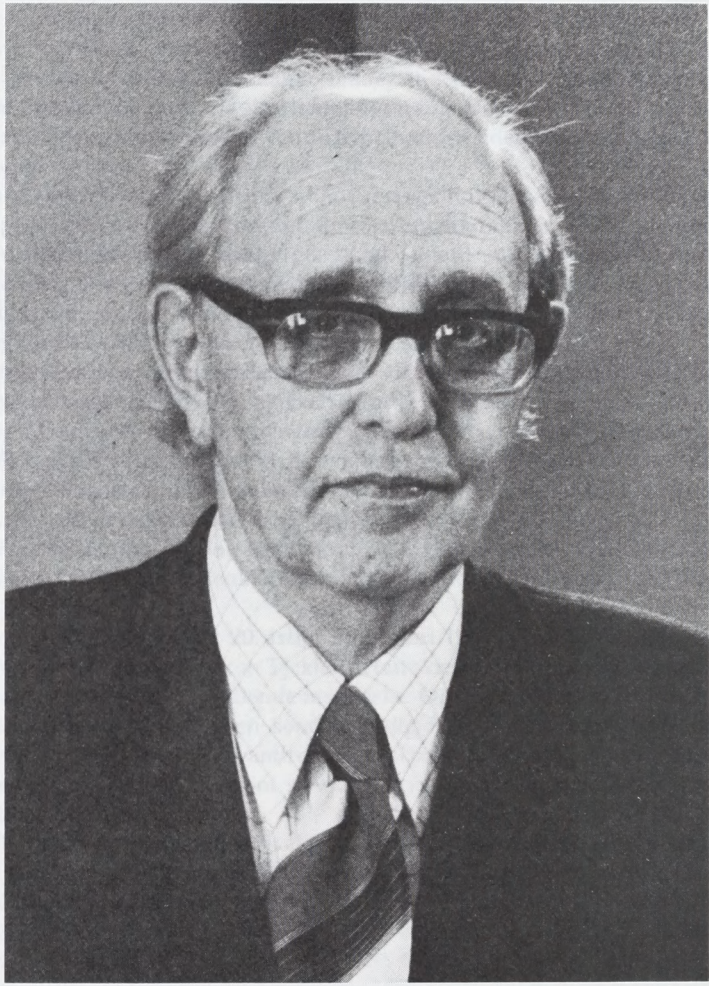
...and ...

...and ...

...and ...

...and ...

...and ...

Mogens Tikk

...and ...

...and ...

...and ...

Mogens Pihl

22. april 1907-17. marts 1986

Professor Mogens Pihl var i mange år en central skikkelse inden for dansk undervisning og forskning. Han var født på Frederiksberg som søn af lektor, senere rektor ved Rønne Statsskole, H. J. Pihl og Elna Dorthea Koch.

Efter studentereksamen (Ordrup 1925) studerede han matematik og fysik ved Københavns Universitet, med et indskudt studieophold i Göttingen, og blev mag.scient. i 1931. Det var i hans studietid, kvantemeknikken skabtes og revolutionerede fysikken, og de år prægede ham dybt. Fra 1933 til 1957 var han gymnasielærer (Kolding Gymnasium og Vestre Borgerdydsskole i København). Han gjorde ved sin egen undervisning og ved de lærebøger, han skrev, men også som medlem af lærerforeninger og udvalg under Undervisningsministeriet, meget for, at de nyere videnskabelige landvindinger skulle komme til at præge gymnasieundervisningen. Samtidigt præsterede han at vedligeholde forbindelsen med forskningen; i 1935 modtog han universitetets guldmedaille for besvarelse af en opgave omhandlende termodynamikkens fortolkning i kvantemekanikken, og i 1939 blev han dr.phil. på en afhandling om den danske fysiker L. V. Lorenz. I sin gymnasietid underviste han også i kortere eller længere tidsrum ved andre institutioner, Danmarks Lærerhøjskole, Søofficersskolen og, som lektor i de eksakte videnskabers historie, ved Københavns Universitet.

Fra gammel tid var de første to års undervisning i fysik for stud.mag.-er og stud.polyt.-er den samme, og den foregik på Polyteknisk Lærestanstalt. I 1956 besluttedes det at oprette en særskilt fysikundervisning ved universitetet. Mogens Pihl blev inddraget i planlægningen heraf og blev 1957 udnævnt til professor. Det var han til sin afgang som 70-årig. Han og en række yngre medarbejdere tilrettelagde på kort tid den nye studieordning og udarbejdede det nødvendige undervisningsmateriale. I de følgende år gav han efter tur så godt som alle førstedelsforelæsningerne. Samtidigt vejledede han et stort antal andendelsstuderende, især i historisk fysiske emner.

Pihl havde store organisatoriske evner, og dem fik han brug for ved universitetet. Han var dekan, centralinstituttbestyrer og i flere perioder medlem af Konsistorium. I 1969-71 var han prorektor. Det var i »studenteoprørets«
dage, og hvervet var usædvanligt krævende. Han var bl.a. formand for det udvalg, »Pihl-udvalget«, der i 1970-71 formulerede universitetets forslag vedrørende dets styreform og sammensætningen af dets styrende organer.

Uden for universitetet var han medlem af mange udvalg og kommissioner, dels sådanne, der var tæt knyttede til hans faglige virke, som f.eks. Teknikerkommissionen og læseplansudvalget for gymnasiet, dels andre, hvor hans store interesse for oplysning og samfundsproblemer blev udnyttede. Han var således medlem af Radiorådet, den danske UNESCO-nationalkomité og styrelsen for teknisk bistand til U-landene, formand for Mellempopulært Samvirke og formand for Flygtningehjælpen.

I 1972 oprettedes Planlægningsrådet for Forskningen. Dets sammensætning var usædvanlig. Det skulle bestå af en repræsentant for hver af de seks forskningsråd og atomenergikommissionen, samt otte medlemmer, der beskikkedes personligt for at varetage almene samfundsinteresser. Mogens Pihl's vidtspændende engagement i såvel forskning som samfundsproblemer gjorde ham til et oplagt formandsemne. Han var formand indtil 1977. I rådets arbejde var han særligt optaget af forholdet mellem forskningsråd og højere uddannelsesinstitutioner, samt i forskerrekruiteringsproblemer.

Pihl's vigtigste forskningsområde var fysikkens historie. Hans doktordisputats handlede som nævnt om L. V. Lorenz (1829-91). Denne særprægede videnskabsmand var uddannet som polytekniker og lærer ved Officersskolen i København. Han stod noget uden for kredsen af danske videnskabsmænd, men var nok alligevel den mest betydelige danske teoretiske fysiker i det nittende århundrede. Han var, med citat fra Pihl, »den, der med held indførte både den matematiske og præcise eksperimentelle behandling af de fysiske problemer herhjemme«. Hans teoretiske arbejder er ret vanskeligt tilgængelige, men det lykkedes Pihl at trænge ind til kernen af dem og vise, hvor langt han var nået i forståelse af mange dybtliggende problemer, især inden for elektricitets- og lyslære. Det var f.eks. Lorenz, der først indførte begrebet retarderet potential (i elasticitetslæren), og ved brug af det opstillede han en elektromagnetisk lysteori, der i det væsentlige er ækvivalent med Maxwell's teori, som var fremsat to år før, men ikke var kendt af Lorenz.

En anden dansk videnskabsmand, der fascinerede Mogens Pihl, var Ole Rømer. Denne savnede på ingen måde anerkendelse blandt samtidige videnskabsmænd, men han offentliggjorde meget lidt om sine resultater. Pihl har på grundlag af arkivstudier føjet væsentlige træk til historien om hans indsats, især hans opdagelse og måling af »lysets tøven«.

I Københavns Universitets festskrift, november 1972, har han givet en sammenfattende fremstilling af sine studier over danske fysikere under titlen: Betydningsfulde danske bidrag til den klassiske fysik.

Pihl beskæftigede sig dog ikke alene med danske fysikere. Sammen med Erik Lund og Johannes Sløk udgav han gymnasielærebogen »De europæiske ideers historie«. Sammen med professor Olaf Pedersen i Århus, med hvem han overhovedet samarbejdede meget, skrev han bogen »De eksakte naturvidenskaber i oldtid og middelalder«, der er første bind af »Historisk indledning til den klassiske fysik«. Den er også kommet i en engelsk udgave, »Early Physics and Astronomy«.

Phil var i mange år redaktør af »Centaurus«, International Magazine of the History of Science, et tidsskrift han selv var med til at grundlægge.

Foruden fysikkens historie arbejdede Pihl særligt med studier over fysikkens, især termodynamikkens og kvantemekanikkens, grundlag og struktur. Allerede hans guldmedailleafhandling handlede som nævnt herom. Af hans senere arbejder inden for dette område finder jeg særlig grund til at nævne en lille bog, »Kvantemekanikkens grundprincipper i algebraisk formulering«. Den er skrevet for at vise, at man godt kan trænge ind til kvantemekanikkens kerne uden kendskab til differentiaalligninger og deres teori, og henvender sig til gymnasieelever og yngre universitetsstuderende. Den er meget skarpsindig og grundig, men Pihl har dog nok, båret af sin ukuelige optimisme og sin kærlighed til abstrakt matematik, overvurderet sin målgruppes formåen.

Pihl's talrige gøremål bragte ham i kontakt med mange forskellige kredse inden for skoleverdenen, videnskab, kunst og politik, og han var vellidt og respekteret af alle. Han og hans kone, Hjørdis Pihl, holdt af at samle en blandet skare af venner fra disse kredse i deres hjem. Ved sådanne lejligheder fik man et klart indtryk af, hvor værdsat han var, fordi han altid var parat til at række en hjælpende hånd, hvor der var behov for hans evner.

H. Højgaard Jensen

Johannes Witt-Hansen

9. august 1908-17. oktober 1986

Johannes Witt-Hansen, som havde været professor i filosofi ved Københavns Universitet 1959-78, blev i 1980 opfordret til at skrive bindet om sit fag i den serie om Videnskabernes Historie i det 20. århundrede, som Statens humanistiske Forskningsråd tog initiativet til. I 1985 forelå værket, en bog på godt 350 sider, som er den bedste indgang til hans tankeverden. Den viser hans store interesse for naturvidenskaben og dens filosofi, hans store belæsthed i marxismens klassikere, hans arbejde på at indarbejde Niels Bohrs erkendelsesteoretiske ideer i sin egen videnskabsforståelse, hans årelange beskæftigelse med Leibniz, Kant, Hegel og – Clausewitz. Den viser hans optagethed af fremtidsstudiernes problematik og hans evne til i en fremrykket alder at trænge ind i og begejstres over nye tanker som dem Ilja Prigogine har fremsat. Endelig vedkender han sig i bogen arven fra Høffding og Jørgen Jørgensen – hovedmændene i trekvart århundredes dansk filosofi.

Hvad den ikke viser, er den optagethed af Freud og psykoanalysen, som var så fremherskende i hans unge år, hvor han kæmpede med store personlige problemer og fik hjælp hos Sigurd Næs-gaard. Det har han nok ikke ment hørte hjemme i, hvad der officielt skulle være en fremstilling af hovedlinierne i vort århundredes filosofi, som han ikke uden grund valgte at koncentrere om videnskabsfilosofien med fremhævelse af tidsproblemets centrale stilling og med mere end tilbageblik til foregående århundreder.

De nævnte personlige problemer havde rod i barndomshjemmet. Hans fader døde allerede da han var 5 år gammel, efter at have afkrævet moderen det løfte, at hun skulle sørge for, at Johannes kom til at studere. Trods store økonomiske vanskeligheder opfyldte moderen dette løfte med opbydelse af den store viljestyrke, hun var i besiddelse af livet igennem. Den beskedne løn som forskolelærerinde måtte ikke alene strække til at sørge for, at Johannes og en søster ikke led nød under opvæksten, men også til, at han efter realeksamen fra Horsens Lærde Latinskole kunne komme til København og gå på studenterkursus. Efter sproglig studentereksamen 1929 begyndte han på det medicinske studium. Egentlig havde han tænkt sig at studere sprog, men fik bedre karakter til studentereksamen i matematik og fysik end i sine »bedste fag« tysk og latin, og han havde også en vag tro på, at medicinsk viden kunne hjælpe ham at løse de personlige problemer, der stod i forbindelse med moderen og hendes stærkt religiøse holdning, som han ikke kunne dele.

Takket være forskellige legater kunne han – med nød og næppe – klare økonomien som student, til trods for, at moderen af sygdom i 1930 blev tvunget til at holde op som lærerinde og derefter ikke kunne yde økonomisk støtte. Han gik meget op i studiet af kemi og fysik til »Kantussen«, som han bestod med glans. Men også Jørgen Jørgensens undervisning til »filosofikum« optog ham stærkt og åbnede en ny verden for ham. Det var bl.a. et radioforedrag Jørgensen holdt om psykoanalyse, der fik ham til at fordybe sig i Freuds værker og søge kontakt med Næs-gaard. Han fandt, at her var en bedre vej til at få hold på de personlige problemer end gennem et medicinsk studium, og at han egentlig slet ikke ønskede at blive læge. Han traf i Studentersamfundet en småbørnspædagog, Gerda Holtved, der var uddannet og arbejdede ved det kursus for småbørnspædagoger, der var knyttet til Borups Højskole, og kom til at undervise i fysik, kemi, matematik, psykologi og filosofi på højskolen. Senere også på den kommunale aftenskole.

I 1934 dannede han sammen med Gerda Holtved og et andet ungt par et »kollektiv« i en lejlighed i Brogade, hvis store fællestue anvendtes til studiekredse, danseundervisning og endog boksning, og hvor flere af de venstreorienterede tyske emigranter, der var kommet til København efter nazismens magtovertagelse, havde deres tilhold. Blandt dem var Paul Schürmann, som da

Witt-Hansen og Gerda Holtved i 1936 giftede sig og flyttede til Wesselsgade kom til at dele lejlighed med dem. Witt-Hansen havde da allerede i nogle år interesseret sig for marxismen og læst skrifter af Marx, Engels og Lenin. Schürmann, som var Marx-ekspert, understøttede denne interesse.

I begyndelsen af 1940'erne fandt Witt-Hansen, at det studium, der ville passe bedst til hans interesser, var konferensstudiet i filosofi, og begyndte at følge de filosofiske professorers øvelser og forelæsninger så godt det under besættelsen kunne lade sig gøre, samt deltage i det studiekredsarbejde ældre konferensstuderende og nyudklækkede magistre organiserede som supplement. I 1949 blev han så selv magister. Konferensafhandlingen, der omhandlede Materiebegrebet hos Newton, Kant og Einstein, blev senere (1958) trykt. 1949-50 fortsatte han de filosofiske studier ved University of North Carolina, Chapel Hill som Mary Taylor Williams fellow. Det var navnlig fysikeren Nathan Rosen, han dør havde udbytte af. Han begyndte at studere Eddingtons videnskabsfilosofi – delvis inspireret af en international priskonkurrence om dette emne – og indleverede en afhandling om denne (*Exposition and Critique of the Conceptions of Eddington Concerning the Philosophy of Physical Science*) til forsvar for doktorgraden i 1958. I mellemtiden havde han arbejdet i Rigsarkivet (1951-54), ved Universitetsbiblioteket og Det kongelige Bibliotek (1954-58) samt et par gange vikarieret ved filosofikumundervisningen for professorerne Jørgensen og Schultz, og fra 1957 fik han en nyoprettet stilling som videnskabelig assistent i filosofi. 1959 blev han Frithiof Brandts efterfølger som professor i faget.

Doktorafhandlingen begynder med en gennemgang af Eddingtons videnskabsopfattelse, der var stærkt påvirket af hans religiøse overbevisning og hans idealistiske naturopfattelse. Ligheden med Kants undersøgelse af det filosofiske grundlag for Newtons mekanik fremhæves, men hos Eddington er det relativitetsteori og kvantemekanik, det drejer sig om. Witt-Hansen er gennemgående kritisk mod Eddington, hvis fortolkning af den moderne fysik med rette afvises af de fleste fagfolk, og hvis lære i sammenligning med Kants afslører sig som langt mindre præcis og systematisk.

Det første større arbejde fra professortiden er afhandlingen *Om generalisation og generalisationsproblemer i de matematiske og historiske videnskaber*, publiceret i universitetets festskrift november 1963. Her udvikler Witt-Hansen inspireret af Niels Bohrs korrespondensprincip en opfattelse af videnskabeligt fremskridt som indebærende begrebsudvidelse, hvorved mere generelle love, der indeholder tidligere fundne som specialtilfælde, muliggøres. Han forfølger denne tanke fra matematikken (talbegrebets udvikling, de ikke-euklidiske geometriers fremkomst) via fysikken (relativitetsteorien i forhold til klassisk fysik) til historievidenskaben, hvor han finder den udtrykt hos og anvendt af Leibniz, Hegel og Marx.

Den historiske del af dette værk har sine forudsætninger for og sin baggrund i Witt-Hansens meget grundige og omfattende Marx-studier, som gav sig udslag i den største og betydeligste og mest originale del af hans litterære produktion. Han betegnede selv den del af sin produktion som marxologi for at understrege sin afstandtagen fra marxismen, som en partipolitisk doktrinær lære, der via Lenin kulminerede med Stalin. Det var ham stærkt om at gøre at slå fast, at Marx' lære indeholdt videnskabelige teoridannelser på linje med den klassiske fysik, teoridannelser, der kunne være nyttige som redskaber og ledetråde i al politisk tænkning derunder futurologien, som Witt-Hansen fik stærk interesse for i sine senere år.

Interessen for Marx stammede som omtalt fra Witt-Hansens tidligste ungdomsår, hvor han under Hitler-styret var kommet i forbindelse med tyske intellektuelle emigranter. I 1960 udgav han en engelsksproget fremstilling: »*Historical Materialism. The Method, the Theories. Exposition and Critique I*«, som er ufuldendt. Han havde oprindelig tænkt at udsende den som doktordisputats, når man havde fået den færdig, men på grund af tidspres i forbindelse med hans udnævnelse til professor fremskyndedes erhvervelsen af dokortitlen ved indleveringen af afhandlingen om Eddington.

I de følgende år redigerede Witt-Hansen nye danske udgaver af Marx' skrifter: *Kapitalen* (11 bind) 1970-72, – *Grundrids*, 1974-76, – *Teorier om merværdien* (3 bind), alle med fyldige indledninger. Endvidere besørgede han et udvalg af Marx i serien *Store Tænkere* (1970). Desuden har

han publiceret en kortere fremstilling af sin forskning i Marx' socialvidenskab, dens filosofi og metode under titlen »Historisk materialisme« (1973), en fyldig artikel »Marxisme, Leninisme og Maoisme« i samleværket »Politiske ideologier«, red. Sv. E. Stybe. Foruden disse skrifter har Witt-Hansen både på dansk og andre sprog udgivet en række artikler om samme emner, derunder nogle forelæsninger på Radioens søndagsuniversitet (1961).

I sin marxologiske produktion søgte Witt-Hansen at vise, at Marx ikke, sådan som nogle marxistiske forfattere har fremhævet, har opstillet et nyt »dialektisk« paradigme for videnskaben, men at han tværtimod især i sit hovedværk *Das Kapital* har fulgt den klassiske videnskabelige tradition og er inspireret af de klassiske forbilleder. Witt-Hansen mente, at Marx udmærket kunne være kommet til sine resultater uden påvirkning af den hegelske dialektik.

Ligesom Newton gjorde det med den fysiske verden forsøgte Marx ifølge Witt-Hansen i sin beskrivelse af de kapitalistiske samfund at afdække den lovmæssige struktur, der ligger til grund for vor flimrende fænomenverden. Det vil for Marx' vedkommende sige, at han gennem grundige studier og analyser af historisk og økonomisk statistisk materiale, der havde relation til det britiske samfunds udvikling, søgte at trænge frem til erkendelse af den grundlæggende struktur og lovmæssighed for det kapitalistiske samfunds udvikling. Han udtrykte det selv på den måde, at han kom fra »det forestillede konkrete til mindre og mindre komplekse begreber (generalia), indtil vi når til de simpleste begreber«. Ligesom Newton abstraherede fra alle de træk ved naturen, der hindrede ham i at nå frem til sit system af mekaniske lovmæssigheder, således ser Marx bort fra træk ved menneskesamfundet såsom race, temperament, befolkningstilvækst, mobilitet, nationale ejendommeligheder, folkekarakter osv. for at komme frem til »den samfundsmæssige produktionsakt og produktionskræfters grundlag og subjekt«. Når han i den forbindelse taler om produktionsakt og produktionskræfter, mener han menneskers virksomhed med og udnyttelse af produktionsmidlerne. Derfor indgår mennesker i de sociale relationer, som er den historiske materialismes genstand, og der kan derfor ikke foretages en skarp skellen mellem basis og overbygning, men kun om en yderst vanskeligt gennemskuelig vekselvirkningsproces.

Witt-Hansen viser derefter, hvordan Marx afdækker det kapitalistiske samfunds økonomiske bevælgelseslove. Ligesom Newton begynder han med nogle abstrakte grundprincipper og ud fra dem udleder han de love, der gælder for det kapitalistiske samfund. Det store værk *Das Kapital* begynder derfor med det enkle begreb varen.

Fra varen går Marx videre til udvekslingsprocessen, der fører ham til loven om den simple vareproduktion i det før-kapitalistiske vareproducerende samfund og derfra videre til loven om abstrakt ensartet arbejde, der er nedlagt i vareproduktionen, således at vareudvekslingen med andre ord bliver en udveksling af ækvivalenter. Dannelsen af kapital, som defineres som »pengeavlende penge« og »værdi, der er større end sig selv«, kommer dog til at modsige alle tidligere love vedrørende varens, værdiens og selve cirkulationens natur, og må bero på købt arbejdskraft, hvorudfra Marx udleder nøglebegrebet merværdi.

Witt-Hansen fremhæver stærkt, at 1. del af *Das Kapital* fra Marx' side er en torso, der kun drejer sig om industriel kapital, hvilket vil sige, at Marx selv kun opnåede at opstille love for det kapitalistiske stadium, og de love han opstillede var idealiserede love for »kapitalismen i det tomme rum« dvs. love for den tidlige kapitalistiske udvikling, som den ville være, hvis ikke en række faktorer, der faktisk forekommer i den historiske virkelighed, havde været til stede, hvilket man må lægge sig på sinde, hvis man skal foretage en historisk materialistisk analyse.

I sin tolkning af Marx tog Witt-Hansen stærkt afstand fra nymarxistiske Marx-tolkninger f.eks. af Althusser, Marcuse m.fl. og han lagde ikke alene afstand mellem Lenin og Marx, men også mellem Engels og Marx.

Witt-Hansens meget omfattende kendskab til marxismen-leninismen fremgår klart af hans ovenfor omtalte afsnit i »Politiske ideologier«, hvor han gennemgår alle faser af den marxistiske kommunismes og socialismes udvikling fra Marx og Engels grundlæggelse til og med Eurokommunismen. Hans videnskabeligt analytisk betingede skepsis gjorde det dog ikke muligt for ham blindt at gå ind for en bestemt retning.

Witt-Hansen afslørede i alle sine værker en meget omfattende og grundig viden om de store og klassiske filosofihistoriske skikkelser. Witt-Hansens interesse for disse skikkelser bundede dog mere i deres aktuelle betydning end i deres idéhistoriske forudsætninger. Især fokuserede han i sin behandling af fortidens store tænkere på deres foregriben af resultater og metoder, der først er blevet fuldt udfoldet i vore dage. Hans bestræbelser i den retning fremgår bl.a. af hans Kompendium til forelæsninger over den antikke filosofis historie 1-2 (1964-65), som han anvendte i forbindelse med sin filosofikumundervisning. I denne undervisning søgte Witt-Hansen ligesom professor Jørgen Jørgensen at stimulere og tilfredsstille unge menneskers behov for at omfatte hele den menneskelige videns univers. Til dette formål havde han planer om at fortsætte kompendiet, der på 260 sider spænder fra Thales til og med Aristoteles, med behandlinger af hele filosofiens fortsatte historie, men dette opgav han; det ville, hvis han havde fortsat i samme spor, som han havde begyndt, også være blevet et kæmpeværk, der ville have sprængt alle rammer for, hvad der kan kræves af en propædeutisk lærebog i filosofi.

Tendensen hos Witt-Hansen til at fokusere på de tanker hos de store filosoffer, der peger fremad, fremfor at se deres tænkning som et led i deres samtids idédebat, fremgår også klart af en artikel i *Orbis Litterarum* om »Leibniz and Contemporary Science« (1967). Artiklen havde oprindeligt været et led i en opposition ved en doktordisputats om theodicéproblemet hos Bayle og Leibniz, hvor Leibniz var blevet behandlet nedvurderende. Her overfor fremhævede Witt-Hansen på hvor mange måder Leibniz genialt havde foregrebet vor tids teorier indenfor logik, matematik, fysik m.m. At theodicéproblemet for Leibniz' metafysiske filosofi havde sin baggrund, der var presserende i de religionsfilosofiske stridigheder i Leibniz' religiøse og politiske samtid, spillede en mindre rolle for Witt-Hansens Leibniz-interesse.

Witt-Hansen var også forfatter til flere korte fremstillinger af dansk filosofis historie bl.a. på spansk, engelsk og tysk. Det var især de to store danske fysikere H. C. Ørsted og Niels Bohr, Witt-Hansen interesserede sig for, hvilket bl.a. fremgår af artiklerne »H. C. Ørsted. Kant and the Thought Experiment« (1975) og »The Impact of Niels Bohr's Thought on Danish Philosophy« (1972). – Han fik også lejlighed til at luften sin store viden om store filosoffer i mange forelæsninger på Folkeuniversitetet, hvoraf nogle udkom i Folkeuniversitetets Bibliotek (1961 og 1963) indeholdende bl.a. artikler om Ernst Mach, Niels Bohr, Arthur Eddington og P. D. Ouspenski.

I 1967 blev Witt-Hansen medlem af Akademiet for fremtidsforskning og i 1975 af det af Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd nedsatte udvalg vedrørende fremtidsforskning. Han deltog i flere internationale kongresser inden for dette område, som kom til at interessere ham stærkt. Han påtog sig sammen med Arne Sørensen at redigere en bog herom i Politikens håndbogsserie (Fremtidens verden. På vej mod det 21. århundrede. 1975), til hvilken han selv bidrog med »En global eksistensfilosofi«, hvori han dels udlagde den risiko for menneskehedens fremtid, som det stigende energiforbrug ifølge entropisætningen, kaprustningen og muligheden af en atomkrig rummer, dels går ind for en kreativ dialog mellem marxistiske og ikke-marxistiske forskere til løsning af menneskehedens eksistensproblem.

Interessen for problemet om livets væsen og forudsætninger set i lyset af entropisætningen, som »En global eksistensfilosofi« viser, fik Witt-Hansen til at studere den belgiske nobelpristager Ilja Prigogines tanker om disse spørgsmål og til at tage initiativet til en dansk oversættelse af denne *La nouvelle alliance* (1979) som *Den nye pagt mellem mennesket og universet* (1984), hvortil han skrev et længere forord. Også hans sidste værk, den ovenfor omtalte bog om *Filosofi i serien om Videnskabernes historie i det 20. århundrede*, munder ud i en omtale af Prigogines lære om dissipative strukturer'.

Blandt de tillidshverv, Witt-Hansen har haft kan nævnes: Medlem af redaktionen for *Danish Yearbook of Philosophy* fra starten 1964 til 1986, af redaktionen for tidsskriftet *Man and World* og af Den danske nationalkomité for videnskabshistorie og videnskabsfilosofi (1974-82). Han blev 1962 indvalgt i Institut International de Philosophie og organiserede i 1966 for dette »Entretiens de Copenhague« om »Kierkegaard et la philosophie contemporaine«, ligesom han redigerede rapporten herom, som publiceredes i *Danish Yearbook of Philosophy*, vol. 8, 1972. I nogle år

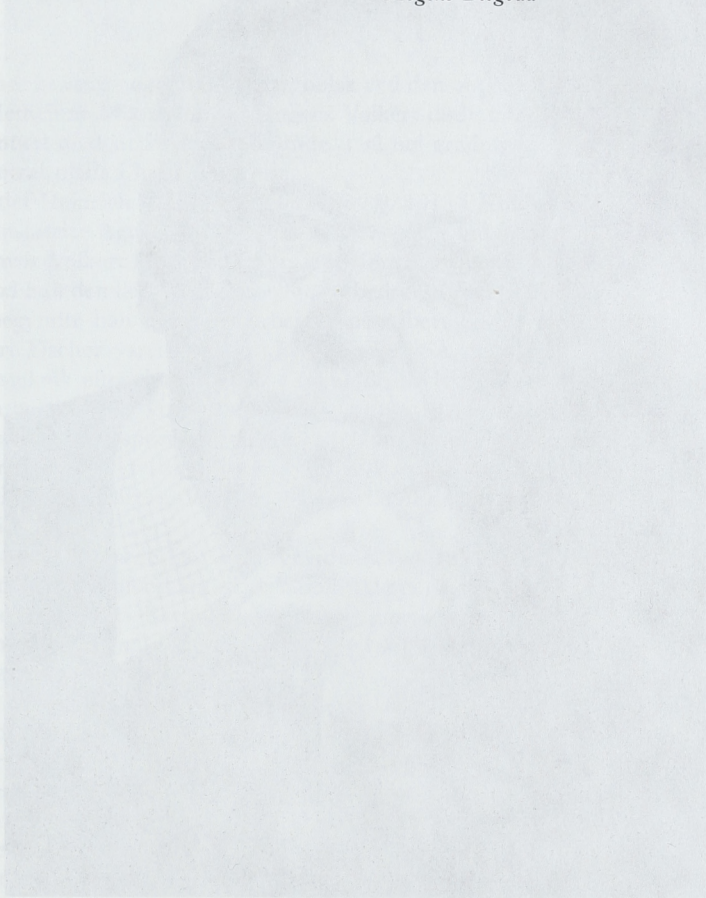
repræsenterede han Københavns Universitet i styrelsen for Inter-University Centre for Postgraduate Studies i Dubrovnik.

Foruden hustruen, Gerda Holtved, efterlader Witt-Hansen sig datteren Marianne Marcussen, lektor ved Institut for Kunsthistorie ved vort universitet, og sønnen adjunkt cand.scient. Ole Witt-Hansen.

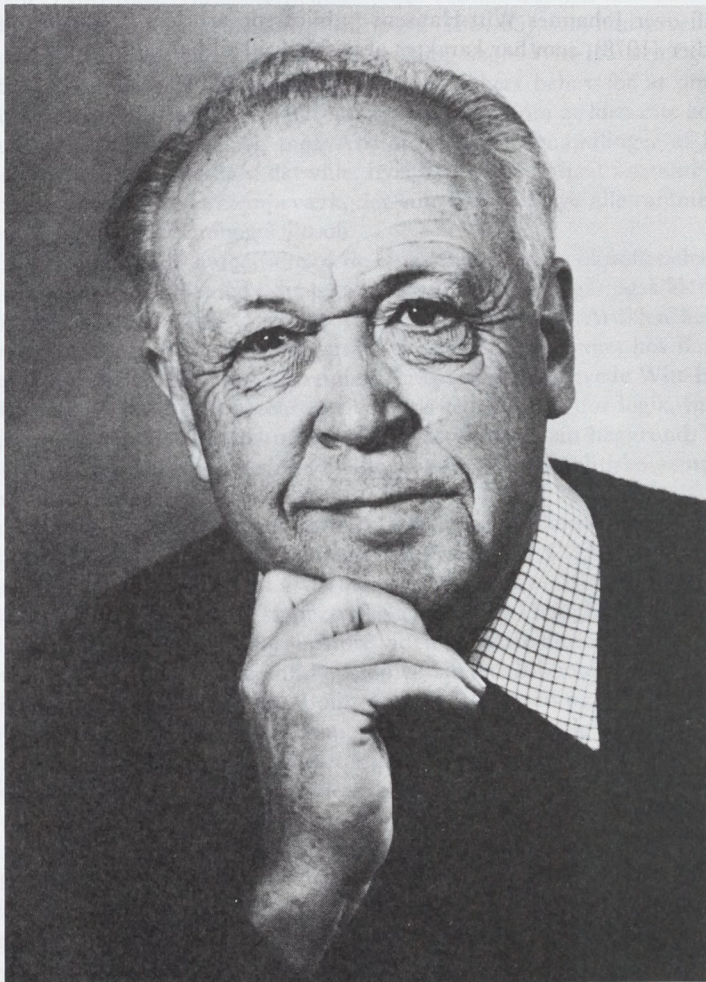
En bibliografi over Johannes Witt-Hansens publicerede arbejder 1945-78 indgår i bind 1 af Filosofiske Studier (1978), som har karakter af et festskrift til hans 70-årsdag.

Mogens Blegvad

Svend Erik Stybe

Johannes Witt-Hansen

Mogens Volkerst

Bladet de tilhørende, Witt-Hansen har haft en ansvar. Medlem af redaktionen for Dansk Yearbook of Philosophy fra 1969 til 1985, af redaktionen for tidsskriftet Man and World og af Danmarks nationale institut for videnskabsforskning og videnskabsfilosofi (1974-82). Han blev medlem af Institut National de Philosophie og organiserede i 1961 i forbindelse med det første kongress i Copenhagen om "Kontroverser i den filosofiske tanke" lignende kongresser i København baseret som publicerede i Danish Yearbook of Philosophy, vol. 8, 1972. I 1968 af

Mogens Volkert

2. september 1913-19. september 1986

Der forekommer at være noget næsten symbolsk ved den omstændighed, at tidligere professor ved Institut for Medicinsk Mikrobiologi, Mogens Volkert døde mindre end et år efter, at han opgav den aktive kontakt med sit forskningsområde. I så høj grad syntes de professionelle aktiviteter at indtage en central plads i hans tilværelse.

Mogens Ditlef Heinrich Volkert blev født d. 2.9. 1913 i Kolding som søn af fabrikant Gustav Volkert og translatrice Agnes Volkert født Nielsen. Efter faderens tidlige død flyttede familien til København, hvor Volkert blev student fra Sct. Jørgens Gymnasium i 1932.

I 1939 bestod han den lægevidenskabelige embedseksamen på Københavns Universitet, og efter endt turnus begyndte han i 1940 at arbejde hos Albert Fischer på Carlsbergfondets Biologiske Institut. Albert Fischer var i 1922 vendt hjem fra USA, hvorfra han medbragte kendskabet til vævsdyrkningsteknik efter den Carrelske metodik, og hans laboratorium – først på Institut for Almindelig Pathologi, hvor Volkert senere blev professor, og siden på Carlsberglaboratoriet – blev et europæisk centrum for speciallets udøvere. Selvom teknikken på dette tidspunkt ikke var udviklet til virusdyrkning, har det tidlige og grundige kendskab til vævsdyrkning måske alligevel haft betydning for Mogens Volkert, da denne senere blandt de mikrobiologiske videnskaber koncentrede sig om virologien.

Allerede i 1943 forsvarede han sin lægevidenskabelige doktordisputats: »Studies on the anti-thrombin content of the blood and its relation to heparin« – et arbejde han som etableret forsker iøvrigt kun nødtigt talte om. Retrospektivt har det ganske givet ikke tilfredstillet de strenge krav om både grundighed og originalitet, som han senere i sin karriere stillede til egne såvel som til andres videnskabelige publikationer.

Fra 1943 til 1946 var Mogens Volkert ansat på Diagnoseafdelingen, Statens Seruminstitut. Her fik han det indgående kendskab til de humant patogene bakterier, deres diagnose og behandling, der senere berettigede ham til specialistanerkendelse i klinisk mikrobiologi (1967).

Hans interesse for den unge virologiske videnskab i forening med hans store lyst til at opleve verden bragte ham i 1946 som »assistant resident physician« til Rockefeller Institute Hospital, New York. Medens han opholdt sig her, erhvervede han såvel en viden og en teknisk kunnen, der blev af stor betydning for starten på hans virologiske arbejde, som nogle vigtige personlige kontakter, han beholdt hele livet igennem, og som på mange måder bidrog til at give hans forskning international rækkevidde. Det drejede sig her især om Frederick B. Bang, »Johns Hopkins University, School of Hygiene and Public Health« i Baltimore og Saul Krugman, »Willowbrook State School«, Staten Island, New York.

Efter hjemkomsten til Danmark blev Volkert i 1948 afdelingsforstander på Kontrolafdelingen og Rickettsie- og Virusafdelingen, Statens Seruminstitut, hvor lederens titel ti år senere – i overensstemmelse med forholdene i klinikken og i høj grad takket være hans egen indsats – ændredes til overlæge. Her fik han gode muligheder for at udfolde sine rige evner som eksperimentator, og samarbejdet og kontakten med Fr. Bang resulterede nu i, at flere af dennes unge medarbejdere i kortere eller længere tidsrum arbejdede i Volkerts laboratorium. Dette gjaldt blandt andre W. D. Hillis, Jack Litwin og Charles J. Pfau, der nu er professor og chairman ved »Department of Biology«, Rensselaer Polytechnic Institute, Troy, New York.

Da der netop fra USA kom præliminære – og, skulle det vise sig, tillige forhastede – meddelelser om isolering af hepatitis virus, besluttede Volkert at forfølge dette spor. Saul Krugman kunne her gennem en årrække forsyne hans laboratorium med sera og andet materiale fra Willowbrook institutionen. Krugmans humane transfektionsforsøg havde med sikkerhed vist, at dette materiale indeholdt hepatitis virus i høje koncentrationer, hvilket gjorde det velegnet til forsøg på at isolere virus i vævskultur. Til dette arbejde valgte Volkert nuværende professor, dr. med. E. A. Freundt, Institut for medicinsk Mikrobiologi ved Århus Universitet. Isoleringen af dette virus lykkedes som bekendt først mange år senere, men samarbejdet mellem Volkert og såvel Freundt som andre af hans mange yngre medarbejdere fra ind- og udland førte til offentliggørelsen af en lang række videnskabelige artikler om ornithose, influenza A virus, respiratorisk syncytial virus og forskellige arbo virus.

I 1962 påbegyndte Mogens Volkert sit arbejde med den lymfocytære choriomeningitis virus (LCMV) infektion hos mus. De mange facetter af interaktionen mellem værtsorganismen og det indtrængende virus, som denne model gav indsigt i, fascinerede Volkert fra starten og vedblev hermed i resten af hans liv. Ikke mindst hans egne ofte banebrydende forsøg i 60'erne bidrog til helt ny erkendelse, og flere af hans artikler fra denne meget produktive periode blev med tiden »klassikere«. Medens mange af de arbejder, der hidtil var udgået fra hans afdeling, omhandlede antistoffers forekomst og påvisning, blev han med studiet af LCMV modellen konfronteret med påtrængende spørgsmål om virkningsmekanisme og kvantitering af en selvstændig antiviral cellulær immunitet, om hvilken man først i 60'erne kun havde vage og teoretiske forestillinger. Denne omstændighed hæmmede ikke dr. Volkerts arbejde men virkede tværtimod som en vældig inspiration for ham.

Også Volkerts administrative talent og virkestrang fik udfoldelsesmuligheder på Statens Seruminstitut. Her var han formand for »Foreningen af læger ansat i tjenestemandstillinger ved Statens Seruminstitut«, og ved sit arbejde i denne organisation medvirkede han betydeligt til en ganske bemærkelsesværdig forbedring af løn- og arbejdsvilkår for denne gruppe.

Et særligt kapitel af Volkerts ansættelse på Statens Seruminstitut udgør hans deltagelse i socialministeriets og Dansk røde Kors' bilkonvojer til Tyskland 1944-1945. Konvojernes opgave var primært at hente overlevende fanger i de tyske koncentrationslejre blandt andet i Ravensbrück. Desuden skulle Volkert hjælpe med at udvirke frigivelsen af et antal danske og norske statsborgere, som var fanger i det civile tyske fængselsvæsen. Dette hverv bragte ham meget rundt i det krigshærgede Tyskland og satte ofte hans rådsnarhed og evne til at vise fasthed, når situationen krævede det, på prøve. Efter Volkerts egen opfattelse fik han imidlertid den største hjælp af den uniform, hvortil han havde købt distinktionerne hos en marskandiser i en københavnsk sidegade. Det hører med til billedet af Volkert, at han kun efter kraftige opfordringer talte om sine oplevelser fra disse togter. Men når han sammen med mennesker, som han satte pris på, fik lejlighed til at genopleve de historiske begivenheder, som han selv havde været midt i under de sidste krigsår, så fortalte han levende og medrivende. Medens hans scrapbog med fotografier og dokumenter understregede og visualiserede rejsen de mange år tilbage i tiden, beskrev han både med indlevelse og humor luftbombardementer af konvojerne, nødoperationer med lommeknive, den menneskelige nød og elendighed og det utilstrækkelige udstyr, som man måtte prøve at løse opgaverne med. Han tog det aldrig for en selvfølge, at yngre generationer omfattede disse begivenheder med interesse, og i hans fremstillinger af de ellers så dramatiske oplevelser var der kun få helte. Helt typisk var fortælleren selv aldrig en af dem. For sin indsats i disse år modtog Mogens Volkert fortjenstmedaljer fra både det norske, svenske og det danske Røde Kors.

I forbindelse med Jeppe Ørskovs fratræden som direktør for Statens Seruminstitut i 1959 blev Volkert af et enstemmigt fagråd indstillet til den ledige stilling. Denne indstilling kom til Volkerts kendskab mindre end et døgn før, det kom for dagen, at han på trods af indstillingen var blevet forbigået på højt politisk plan. Det er helt forståeligt, at de særlige omstændigheder ved disse begivenheder var en kolossal skuffelse for Volkert og gav anledning til dyb og varig bitterhed hos ham.

I 1965 afløste Mogens Volkert K. A. Jensen som professor ved Københavns Universitets Institut for almindelig Pathologi. Oprettelsen af en række datterinstitutter og den voldsomme vækst, som den medicinske mikrobiologi oplevede, førte til, at instituttets tidligere fagligt så brede arbejdsområde indsnævredes. I logisk konsekvens af denne udvikling ændredes da også i 1967 og på Volkerts initiativ instituttets navn til Institut for medicinsk Mikrobiologi. At Volkert blev både den første og den sidste professor ved dette institut, af hvem man forlangte et indgående kendskab til alle de tre store medicinske mikrobiologiske discipliner: Bakteriologien, virologien og immunologien, fortæller naturligvis noget om fagets udvikling, men tillige om den solide baggrund, hvormed Volkert tiltrådte sit professorat.

I sine første år ved universitetet gennemførte han en gennemgribende og tiltrængt modernisering af instituttets lokaler og apparatur samt en betydelig personalemæssig oprustning. I den periode, som vi nu kalder »de glade tressere«, var der såvel på fakultet som på universitet en udtalt velvilje overfor Volkerts projekt med at opbygge og udbygge det nye fags rammer og muligheder. Når hertil lægges den iver og vedholdenhed, hvormed han skaffede økonomiske midler fra kilder udenfor universitetet, kan det ikke undre, at han på få år nåede store resultater.

Der blev da også lagt mærke til, hvorledes den nye professor markerede sig. Mogens Volkert var en tid prodekan, og han kom til at spille en afgørende rolle ved opførelsen af Panum Institutttet.

I november 1967 nedsatte rektor Mogens Fog et internt universitetsudvalg, arbejdsudvalget, der fik til opgave at udarbejde de oplæg, der skulle danne basis for myndighedernes stillingtagen til opførelsen af et stort bygningskompleks på Blegdamsarealet til brug for Det lægevidenskabelige Fakultet ved Københavns Universitet. Til formand for udvalget »håndplukkede« rektor Mogens Fog professor Mogens Volkert, der med stor energi og myndighed førte udvalgsarbejdet frem til det første programoplæg, der dannede grundlag for udarbejdelsen af en foreløbig generalplan.

På mødet med et af den daværende VKR regering nedsat ministerudvalg deltog Mogens Volkert ved årsskiftet 1969-70 som universitetets repræsentant i de afsluttende drøftelser om Panum Institutttet. Disse drøftelser førte som bekendt til, at regeringen fremlagde forslag til lov om opførelsen af Panum Institutttet, der blev vedtaget af Folketinget i april 1970. Volkert indtog pladsen som udvalgets formand i over ti år frem til 1978. I hele denne periode sad han desuden som universitetets repræsentant først i planlægningsudvalget og senere i det ministrielt nedsatte byggeudvalg. Vel vidende, at han – på grund af sit eget instituts sene indplacering i byggetidsplanen – formentlig aldrig selv ville opnå at komme på Panum Institutttet, deltog han med usvækket entusiasme i de mange forhandlinger, der blev ført med de bevilgende myndigheder, og i løsningen af de lige så mange kriser, som Panum byggeriet måtte gennemleve. Da det efter Panum lovens revision i 1977 stod klart, at den oprindelige plan om at samle alle de teoretiske institutter under det lægevidenskabelige fakultet på Panum Institutttet ikke kunne gennemføres, følte han imidlertid, at andre måtte træde til, og han forlod formandsposten i 1978. Professor Volkerts indsats i denne store byggesag har været af uvurderlig betydning for Københavns Universitet og for de mange, der til daglig har deres arbejdsplads på Panum Institutttet.

Mogens Volkert var sagkyndig i retslægerrådet, fungerede som konsulent for de danske delegationer til WHO's plenarforsamlinger samt for Civilforsvarsstaben og var bestyrelsesmedlem i talrige institutioner, foreninger og videnskabelige selskaber (f.eks. Dansk Røde Kors og Landsforeningen til Kræftens Bekæmpelse). Han tildeltes endvidere mange hæderspriser for sit alsidige videnskabelige arbejde (f.eks. Landsforeningen til Bekæmpelse af Børnelammelse's pris 1949, Thorvald Madsens Hæderslegat 1963 og William Nielsens Hæderslegat i 1965).

Som ovenfor nævnt ligger hovedvægten af Volkerts videnskabelige produktion indenfor udforskningen af værtsorganismers forskellige reaktioner overfor virusinfektioner. Den anvendte model (LCMv infektionen) afslørede gennem Volkerts og andres forsøg en lang række vigtige forhold ved interaktionerne mellem et indtrængende virus og den inficerede værtsorganisme. Dette gælder både immunapparatets heldige bekæmpelse af infektionen, udviklingen af virus-inducerede immunbetingede sygdomme og de immunologiske forstyrrelser, der ligger til grund for persisterende virusinfektioner og for virusinduceret immunsuppression.

I mere end 25 år var hans interesse for denne model stort set usvækket og helt central i hans videnskabelige virksomhed. Så stort var hans engagement, at da han i september måned 1983 pensioneredes på grund af alder, tog han med tak imod et tilbud om at beholde et laboratorium på instituttet for derved at kunne bevare den daglige kontakt med sin gruppe og dens arbejde. Hans store indsats på dette område resulterede i en lang række videnskabelige artikler i velrenommerede tidsskrifter, som sikrede Mogens Volkert og hans gruppe en solid international placering. Arbejdet blev udført med en lang række skiftende medarbejdere, hvoraf adskillige erhvervede deres lægevidenskabelige doktorgrader på grundlag af deres publikationer med emne i LCMV infektionens udforskning (J. Hannover Larsen, Claus Lundstedt, Ib Rode Pedersen, Klaus Bro-Jørgensen og Ole Marker).

Et forsøg på at give et indtryk af Mogens Volkert, sådan som fagfæller, kolleger og medarbejdere oplevede ham, ville være endog særdeles mangelfuldt, hvis en omtale af hans eventyrlyst og hans kærlighed til rejselivet blev forbigået. Hans store interesse for etnografiske forhold i fjerne kulturer og under fremmede himmelstrøg bragte ham vidt omkring, og hans mange rejser med faglige formål og fagligt indhold kombinerede han med stor opfindsomhed med mere private »opdagelsesrejser«. Efter togter til Galapagos øerne, Indonesien, Indien og Panama fortalte han gerne og levende om sine oplevelser til dem, der var interesserede, og han viste næsten stolt sine bedste fotos frem. På denne baggrund kan det ikke undre, at Volkert var en erfaren og stimulerende rejsekamrat.

Professor Mogens Volkert var en leder af den gamle skole. Hans arbejde var præget af grundige forberedelser og minutiøs planlægning – et princip, han tillige krævede af sine nærmeste medarbejdere. Den autoritære ledelsesform, hvor han selv tog beslutningerne – og ansvaret, passede ham bedst. Styrelsesloven for universiteter og andre højere læreanstalter var derfor på ingen måde i overensstemmelse med hans opfattelse af en nødvendig sammenhæng mellem personlige kvalifikationer og professionel indsigt på den ene side – og beslutningsmæssig indflydelse og ansvar på den anden. Hans manglende accept af styrelseslovens konsekvenser for beslutningsprocessen deltes selvsagt af mange universitetskolleger. De fleste af dem gik imidlertid stille med det, men det var ikke Volkerts natur, og han gav udtryk for sin holdning både i tale og i avisartikler. Men styrelsesloven standsede ikke Volkert. Hans lyst til at skabe resultater, hans pragmatiske holdning og realistiske sans gjorde, at han allerede før styrelseslovens gennemførelse havde oprettet et forretningsudvalg, der var ansvarligt for instituttets administration, og at han – også efter oprettelsen af de valgte bestyrelser og råd – flittigt arbejdede i disse organer for at kunne gennemføre de beslutninger, han fandt rigtige. Med grundig forberedelse, saglig argumentation og en myndighed og autoritet, ingen styrelseslov kunne tage fra ham, formåede han at gøre sin indflydelse gældende også under de nye forhold.

Mange, der ikke så ofte kom i forbindelse med Mogens Volkert, kunne opfatte ham som tillukket og reserveret. Til gengæld lærte hans mere nære medarbejdere ham at kende som en dynamisk, inspirerende og loyal chef, der trods sine store videnskabelige og administrative visioner var både konstruktiv og jordnær i det daglige arbejde.

Denne, hans realistiske og usentimentale grundholdning omfattede også livets mest alvorlige spørgsmål. De ydre omstændigheder, helbredet og – dybt ironisk – måske en manglende forberedelse til livets sidste fase bevirkede, at Mogens Volkert ikke fik det otium, som han havde fortjent.

Ole Marker